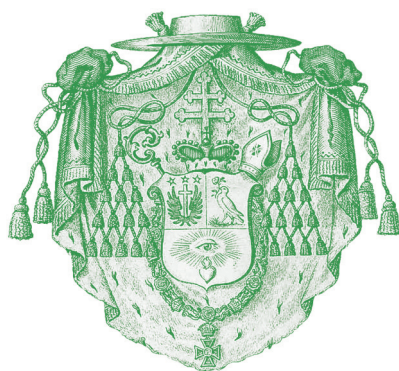

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

I/9.

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-9

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. I-9

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 413 5

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

I-9. Veszprémi egyházmegye / Dioecesis Vesprimiensis	
I-9-0. A veszprémi egyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit)	7
I-9-1. ROSOS PÁL, 1808–1809 (Rétfalvi Balázs)	15
I-9-2. KURBÉLY GYÖRGY, 1815–1821 (Rétfalvi Balázs)	18
I-9-3. MAKAY ANTAL, 1824–1825 (Rétfalvi Balázs)	22
I-9-4. KOPÁCSY JÓZSEF, 1825–1842 (Forgó András)	25
I-9-5. ZICHY DOMONKOS, 1842–1849 (Rétfalvi Balázs)	30
I-9-6. RANOLDER JÁNOS, 1850–1875 (Rétfalvi Balázs)	36
I-9-7. KOVÁCS ZSIGMOND, 1877–1887 (Lovász Zsolt)	43
I-9-8. HORNIG KÁROLY, 1888–1917 (Rétfalvi Balázs)	48
I-9-9. ROTT NÁNDOR, 1917–1939 (Rétfalvi Balázs)	55
<i>Rövidítések</i>	62
<i>Képarchívum</i>	63

I.9. VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS VESPRIMIENSIS

I.9.0. A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

A veszprémi püspökség 1000 körül jött létre annak az egyházszerkezési folyamatnak a részeként, amelynek eredménye az esztergomi érseki tartomány, benne az esztergomi érsekség, valamint Veszprém és Győr püspökségek felállítása volt. Am létezik olyan feltételezés is, miszerint az alapítás már Géza fejedelem utolsó éveiben, 990 és 997 között megtörtént, mivel az államalapító Szent István király itt győzte le ellenfelét, a lázadó Kopányt. Veszprém már István édesanyja, Sarolt óta a „királynék városa” volt. Az 1002-ben kelt pannonthalmi kiváltságlevél is említi Veszprém egyházát. Az alapítási időszak lezárását I. (Szent) István királynak a Szent Mihály-székesegyház számára kibocsátott adománylevele zárja le, amely egy 1009. évre datált későbbi átírás, és amelyet a püspökség alapítólevelének tekintenek. Abban a székesegyház alapítását Gizella királynénak tulajdonítják. A veszprémi püspökök folyamatosan a mindenkori királyné kancellárjaként működtek és a királyné megkoronázásának a joga őket illette meg. Az 1009. évi oklevél négy vár – Veszprém, Fehérvár, Kolon és Visegrád – megyéjét a veszprémi püspök joghatósága alá rendelte.

Az egyházmegye székhelye Veszprém, de a török hódoltság alatt a püspökök leginkább a sümegi várukban kerestek menedéket, de időnként Bécsben, Sopronban vagy Győrben is tartózkodtak. Az egyházmegye védőszentje egy meghatározatlan időszakban Szent Anna lett, miközben Szent Mihály a székesegyház védőszentje maradt.

A püspökség területe és népessége

A veszprémi püspökség területe a középkorban magában foglalta Somogy, Zala, Veszprém és Fejér vármegyéket, valamint a később megszűnt Pilis vármegyét is. Ezáltal hatalmas területet ölelt fel: majdnem a Dunától – a Balatonon át – egészen a Drávaig terjedt ki. A magyar egyházmegyéek beosztásán a 18. század második feléig nem történt nagyobb változás. A lelkipásztori gondozás maradéktalan ellátása érdekében azonban halaszthatatlanná vált az óriási kiterjedésű egyházmegyéek – elsősorban az esztergomi és a veszprémi – felosztása. Mária Terézia 1777. évi nagyszabású közigazgatási reformjai során újra lehatárolták a veszprémi püspökség területét. Koller Ignác püspök halála (1773) után ugyanis mindaddig nem töltötte be a veszprémi püspöki széket, amíg a területi átrendezés meg nem történt, így vette elejét az új püspök várható tiltakozásának egyházmegyéje megnyirbálása miatt. Az egyházmegye területe ennek az egyházkormányzati reformnak köszönhetően lecsökkent: Fejér vármegyéből létrehozták a székesfehérvári püspökséget, a vasi és nyugat-zalai plébániákat pedig az újonnan alapított szombathelyi püspökséghez csatolták. Ugyanekkor került át a pápai főesperesség a győri püspökségtől a veszprémihez. A veszprémi egyházmegye ezen területi-közigazgatási változtatások után közel 14 ezer négyzetkilométerre terjedt ki, s a Dunántúl közepén észak–déli irányban a Bakonyaljától a Dráva mentéig nyúlt. Az egyházmegyét ekkor öt főesperességre – székesegyházi, zalai, somogyi, pápai és segedi – osztották fel.

A püspökség határai három alkalommal módosultak az 1940-es években, de elhanyagolható mértékben. A püspökség és a káptalan birtokállománya az 1911. évi statisztikai adatok szerint 51 327, illetve 41 406 kataszteri holdat tett ki (a 100 holdon felüli birtoktesteket figyelembe véve). Ezzel 1920, vagyis a trianoni békeszerződés előtt Veszprém egyaránt a negyedik helyen állt a püspökségek és a káptalanok között, míg 1920 után második lett a kalocsai érsekség, illetve az egri főkáptalan után. A *Hungarorum Gens* kezdetű, 1993. május 30-án kelt apostoli konstitúciójában II. János Pál pápa a veszprémi püspökséget érsekségi rangra emelte, és ezzel kivette az esztergomi érsekség alól, ahová alapítása óta tartozott. 1993-tól Veszprém *suffraganeusa* lett a szombathelyi egyházmegye és a Balatontól délre, Somogyban és Zalában fekvő egyházközségekből újonnan alapított kaposvári püspökség.

A veszprémi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	%	kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1826	44935 ₀	-	312237	69	30015	6,7	93982	21	12697	2,8
1835	515110	-	359613	70	35268	6,8	104025	20	15948	3,1
1891	704328	-	512603	73	45754	6,5	112320	16	33593	4,8
1910	803951	+79	613477	76	44930	5,6	113470	14	31850	4
1910 (orsz.)	18 M		9 M	49	1,3 M	7	2,6 M	14	0,9 M	5

Források: 1826., 1835., 1891. és 1909. évi sematizmusok

Az ortodoxok lélekszáma néhány száz főt tett ki csupán a püspökségben (1826-ban 419, 1910-ben 224 fő), a táblázatban ezt nem vettük figyelembe. A két protestáns felekezet a 19. század közepén hiányzik a tízévenkénti püspöki statisztikákból, csak a 20. század fordulóján vették ismét számításba őket. Ezek a felekezetek az együttesen 28%-ról 20%-ra történt visszaesésükkel egyértelműen a fejlődés vesztesei közé tartoznak. A legdinamikusabb gyarapodást a folyamatosan növekvő katolikus egyház (69-től 76%-ra) és az izraelita felekezet mutatja. Utóbbi számbeli emelkedése 1890 körül az országos 5%-ot megközelítő elérő aránnyal elérte a tetőpontot, az 1910-es adatsor már enyhe csökkenést regisztrált. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 261.)

A nemzetiségi viszonyokról és hozzájuk igazodó pasztorációs gyakorlatról az alábbi táblázatból tájékozódhatunk.

A lelkipásztorkodás nyelve a veszprémi egyházmegye plébániáin

	magyar	magyar és német	német és magyar	német	magyar és horvát	magyar és szlovák
1826: 215	153	38	12	-	9	3
1891: 225	175	24	17	5	4	-
1909: 229	181	32	12	3	1	-

Forrás: 1826, 1891 és 1909. évi sematizmusok

A püspökség lelkipásztori szolgálati nyelve a 19. században a magyar, a német, a horvát és szlovák. A kizárólagosan magyar nyelvhasználatú plébániák száma mindvégig növekedett, a német tartotta magát, míg a horvát erősen visszaesett, a szlovák pedig eltűnt. Ezt a tendenciát igazolják a táblázaton kívüli adatok is: az 1842-es kimutatás alig változik 1826-hoz képest: magyarul 153, magyarul és németül 50, magyarul és horvátul 11, magyarul és szlovákul 3 helyen miséztek. Az 1901-es sematizmus 226 plébániát említ, ezek közül 177 kizárólagosan magyar, 46 esetében teljesen vagy részben német, s volt még 3 horvát plébánia is. Ez utóbbiak az 1930-as évekre elmagyarosodtak, 1909-ben már csak 1 horvát nyelvű plébániát jegyeztek, szlovákokat pedig már a 19. század végétől egyet sem. A cigányságot az egyházi statisztikák nem tüntetik fel külön etnikumként. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 261.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

Az ősi veszprémi székeskáptalan a középkorban 36 főből állt. A törökök a város 1552. évi elfoglalásakor a kanonokokat megölték és fogságba vetették, a túlélők Egerszegre húzódtak, ingóságait már korábban Sopronba és Sümegre menekítették. Id. Sennyei István veszprémi püspök (1628–1630) 1630-ban 6 fővel ünnepélyesen visszaállította a káptalant. 1767-ben hét, a század utolsó harmadában kilenc főre emelkedett a kanonokok létszáma. 1806. október 4-én I. Ferenc király szentszéki hozzájárulással az apostoli 12-es létszámra bővítette a káptalant. A veszprémi székeskáptalan mellett a középkorban országos jelentőségű volt a székesfehérvári társaskáptalan. Templomában koronázták a királyokat, ott őrizték a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket. A püspökség harmadik középkori káptalanja Óbudán létesült (továbbiak még: felsőörsi prépostság, a dömösi és több szerzetesrendi – például zirci, somogyvári, lövöldi, fehérvári keresztes stb. – konvent).

Az egyházmegyének a 14. századi pápai tizedjegyzék szerint 487 plébániája volt, de más források adataival kiegészítve közel hatszázra tehető az egyházmegye középkori plébániáinak száma, amelyek felett hat főesperesség gyakorolta a felügyeletet: a veszprémi, a zalai, a segesdi, a somogyi, a fehérvári és a budai. A főesperességek területe nagyjából egybeesett a korabeli vármegyék területével. A török hódoltság alatt (1552 és 1683 között) a katolikus papság jelenlétének alig van nyoma. A 18. század elejére mindössze 12 plébánia maradt működőképes a korábbi több száz-

ból. Az újjászervezést Volkra János Ottó püspök (1710–1720) indította el, de legkövetkezetesebben, a protestánsokkal is ütközve Padányi Bíró Márton (1745–1762) vitte véghez. Az 1777-es egyházkormányzati reform következtében az újonnan létrehozott székesfehérvári püspökség elvitt 62, a szombathelyi 11 plébániát, viszont a veszprémi egyházmegye megkapta a pápai főesperességet és a Dráva környéki horvát plébániákat. 1794-ben 195 plébánián 251 egyházmegyei és 51 szerzetespap végzett lelkipásztori munkát. A 18. század végén a 350 ezer főnyi lakosság 69 százaléka volt katolikus, 20 százaléka református, 7 százaléka evangélikus. A lakosság lélekszáma folyamatosan emelkedett, amit a plébániák kisebb mértékű gyarapodása követett: 1842-ben 17 szerzetesi rendház volt az egyházmegyében, ugyanekkor 215 plébánossal és 67 kisegítő lelkésszel 219 (1911-ben 226) plébánia működött, ugyanakkor sok filia is létezett (például 1843-ban 920). 1887-ig az 50%-kal megnövekedett lélekszámmra csak 326 egyházmegyes pap jutott, számuk 213 szerzetespappal és 31 klerikussal egészült ki. A 20. század első két évtizedében a plébániák száma, az egyházmegyes papok számához hasonlóan, nagyjából azonos maradt (350 körüli pap, ebből 290–300 a lelkipásztorkodásban), a papnövendékek száma sem emelkedett érdemben (35 körül mozgott).

A monostorok, szerzetesházak számát tekintve az egyházmegye élen járt az országban. (Az ország első női monostora, apácázárdája is Veszprém mellett épült: a veszprémvölgyi monostor görög nyelvű alapítólevelét Szent István király 1002-ben adta ki.) A 19. század végén 81 apácát tartottak számon, ez a szám 1911-re 23 házban 227 főre nőtt, miközben a férfi egyháziak száma stagnált.

A török utáni időszakban, a 18. században a veszprémi egyházmegye három főesperességre oszlott: a székesegyházira, valamint az 1779-ben visszaállított zalaira és somogyira. 1812-ben Kurbély György a pápai és a segedi főesperességek felújításával a főesperességek számát ötre emelte. A főesperességekkel együtt változott az esperesi kerületek tagolódása is. Ezek száma 1902-ig 18 volt, amit Hornig Károly püspök a plébániák hatékonyabb ellenőrzése érdekében 29-re emelt.

Hornig Károly püspök kormányzása alatt (1888–1917) a lelkipásztorkodás az I. világháborúig megőrizte az előző évszázad strukturális kereteit, vagyis a döntő többségében falusi lakosság pasztorációja a viszonylag nagy kiterjedésű, kegyúri alapítású plébániák keretében folyt, a

fíliák ellátását pedig nagyszámú káplán segítségével oldották meg (229 plébánia, 86 kápláni állás). A szerzetesek részvétele a lelkipásztorkodásban részben abból állt, hogy a zirci ciszterci, valamint a tihanyi és zalavári bencés apátságok kegyurasága alatt található plébániákat a rend tagjai vezették (11 ciszterci, 9 bencés). A szerzetesek komplementer lelkipásztori funkciója jobban érvényesült abban a vonatkozásban, hogy a ferencesek látták el a fontosabb búcsújáróhelyek gondozását (Sümeg, Búcsúszentlászló, Andocs, valamint Segesd), a tanítórendek pedig a középiskolai oktatást.

Papnevelés

A veszprémi székeskáptalannak a török hódoltságig virágzó iskolája volt. Szerény utóda, a Szent Anna Szeminárium 1711-ben nyílt meg hat hallgatóval, de 1722-ben már meg is szűnt, és csak 1745-ben állította vissza Padányi Biró Márton püspök. Átlagosan 16–20 növendéke volt a szemináriumnak. II. József 1784-ben kiadott rendelkezése nyomán átmenetileg országszerte bezárták az egyházmegyei és szerzetes teológiai iskolákat, és helyettük három helyen, Pozsonyban, Egerben és Zágrábban állítottak fel egyetemes (egyházmegyei) szemináriumot. Mivel a rendelkezés hatálya alá tartozott a veszprémi szeminárium is, annak berendezését a pozsonyi szeminárium, illetve a pesti egyetem részére lefoglalták. 1790-ben, az uralkodó halálával megszűnt a korlátozás, és 37 növendékkel újra megnyíltak a veszprémi szeminárium kapui. Itt tanultak a székesfehérvári papnövendékek 1802-ig, majd 1803-tól a zirci ciszterci növendékek is. A papi utánpótlás mértéke hullámzó: a teológusok száma 1790 és 1820 között 20–30, 1828-tól 1848-ig 40–50, 1850-től 1870-ig 40–50 fő között ingadozott, 1870 és 1890 között azonban 25–30-ra esett vissza, végül 1911-ben 56-ra emelkedett. A papképzés 1952 márciusában megszűnt, majd 1991 és 2020 között teológiai és hittanári szakkal újraindult. A szeminárium mellett 1918 és 1951 között Veszprémben kisszeminárium is működött.

A veszprémi egyházmegye a császári *Augustineum* papi kollégiumba, vagyis a bécsi *Frintaneumba* annak 102 éves fennállása alatt mindösszesen 22 papot küldött a teológiai doktorátus megszerzésére. Mindazonáltal a bécsi egyetem anyakönyvei arról tanúskodnak, hogy közülük csupán 13 érte el ezt a célt. Közöttük volt a későbbi veszprémi püspök, Kovács Zsigmond (1877–1887) is.

A veszprémi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalbalépés*</i>	<i>Életkor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtartam</i>	<i>Áthelyezés</i>
1. Rosos Pál (1751–1809)	-	1808. 10. 02.***	57	1809. 07. 17. Üresedés: 68 hó	1	-
2. Kurbély György (1755–1821)	-	1815. 03. 22.	60	1821. 05. 27. Üresedés: 34 hó	6	-
3. Makay Antal (1756–1825)	Besztercebánya	1824. 03. 25.	68	1825. 01. 08. Üresedés: 8 hó	1	-
4. Kopácsy József (1775–1847)	Székesfehérvár	1825. 08. 28.	50	1842. 02. 18. Üresedés: 7 hó	16	Esztergom
5. Zichy Domonkos (1808–1879)	Rozsnyó	1842. 09. 10.	34	1849. 06. 25. Üresedés: 11 hó	7	-
6. Ranolder János (1806–1875)	-	1850. 05. 19.	44	1875. 09. 12. Üresedés: 24 hó	25	-
7. Kovács Zsigmond (1820–1887)	Pécs	1877. 09. 02.	57	1887. 06. 28. Üresedés: 15 hó	10	-
8. Hornig Károly (1840–1917)	-	1888. 09. 08.	48	1917. 02. 09. Üresedés: 8 hó	28	-
9. Rott Nándor (1869–1939)	-	1917. 10. 04.	48	1939. 03. 03.	21	-
			<i>Átlag:</i> 52 év	<i>Üresedés átlaga:</i> 22 hó	<i>Átlag:</i> 13 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*), illetve Zichy Domonkos esetében lemondása pápai elfogadásának dátuma.

***Az alább hivatkozott forrás itt Rosos püspökszentelési dátumát tünteti fel. A hivatalviselés kezdete helyesen 1808. október 2., amikor sor került az installációra.

1804 és 1918 között kilenc ordinárius állt az egyházmegye élén. Közülük kettőnek adatott meg az alkotómunka kiteljesedésének lehetősége: báró Hornig Károly közel 30 évig (1888–1917), Rott Nándor pedig közel 22 évig (1917–1939) kormányozta az egyházmegyét. Az 1912-ben bíborosi rangra emelt Hornig püspök úgy írta be nevét az egyházmegye és Veszprém város történetébe, mint nagy építkező és bőkezű mecénás – elég csak a székesegyház jelenlegi formájára vagy a veszprémi püspökség négykötetes római oklevéltárára gondolni. Rott Nándort pedig mint a Balaton püspökét szok-

ták emlegetni. A kilenc főpásztorból négyen érkeztek másik egyházmegye éléről, és csupán egynek, Kopácsy Józsefnek adatott meg, hogy Veszprém csak egy állomás legyen az életében az esztergomi érseki szék előtt (ám Kopácsy érseki hivatalával párhuzamosan 1839. január 6. és 1842. február 18. között mint apostoli kormányzó igazgatta a veszprémi püspökséget is). Öt főpásztor viszont kizárólag itt szolgált, még ha közülük négy meglehetősen rövid ideig (egyől hét évig), ami átlagban egy rövid hivatali időszakot, csupán 13 évet jelent. A főpásztorok közül ketten viszonylag fiatalon léptek hivatalba (Zichy 34, Ranolder 44 évesen), az átlagos hivatalba lépési életkor 52 év. A nyolc üresedés viszonylag hosszú ideig, átlagosan majdnem két évig tartott, ami különösen az első kettő üresedés esetében hosszú: több mint öt, illetve három évet tett ki. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 262 alapján.)

• *Források:* Schem. Wesprimien. 1811–1817, 1826, 1843, 1891, 1909, 1975, 1992; Univ. Schem. 1842. • *Irodalom:* BADICS, Horváth János; BALÁZS LÁSZLÓ, *A felekezetek egymásból való viszonya 1791–1830, különös tekintettel az egykorú nyomtatványokra*, Budapest 1935; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; Calendarium Dioecesanum Cleri Wesprimiensis 1811–1817; DÓKA KLÁRA, *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században* (METEM Könyvek 19), Budapest 1997, 206–224; GÁRDONYI MÁTÉ, *A veszprémi egyházmegye a XX. században*, Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs) (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 22), Veszprém 2010, 275–297; GÁRDONYI MÁTÉ (összeáll., bevezette és jegyezte), *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben* (Egyháztörténeti Források 6), Budapest 2016; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Kurbély György veszprémi püspök 1755–1821* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 11), Veszprém 1947; HERMANN ISTVÁN, *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777)*, (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 37. A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 28), Veszprém 2015; KANÁSZ VIKTOR (közreadja, bev.), *A Veszprémi Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779*, Veszprém 2020; KARLINSZKY BALÁZS (szerk.), *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 28), Veszprém 2015; KARLINSZKY BALÁZS–VARGA TIBOR LÁSZLÓ (szerk.), *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 33), Veszprém 2019; KÖRMENDY JÓZSEF, *Veszprémi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 737–744; LUKCSICS PÁL–PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye múltjából. A plébániák története. I–III*, Veszprém 1933–1936; MOLNÁR ANTAL, *A katolikus egyház a bódolt Dunántúlon* (METEM Könyvek 44), Budapest 2003; PEHM [MINDSZENTY] JÓZSEF, *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 2), Zalaeger-

szeg 1934; PFEIFFER; RAJCSI PÁL, *Báró Hornig Károly veszprémi püspök*, Studia Wespri-miensia 6 (2004) 1–2: III–II6; STRAUSZ ANTAL, *A veszprémi nagyprépostok 1630–1930*, Veszprém 1930; TAKÁCS LAJOS, *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága, 1806–1875* (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 14), Veszprém 1987; TÖRÖK JÓZSEF, *Az 1000 éves Veszprémi Püspökség története és gyűjteményei*, Veszprém 1996; *Univ. Schem.* 1842; *A veszprémi egyházmegye papságának névtára* 1975, Veszprém 1975, 3–75; *A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve* (Közrebocs. az előjáróság), Veszprém 1896.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 259–263.

BALOGH MARGIT

I.9.1. ROSOS PÁL, SZENTKIRÁLYSZABADJAI (1751–1809)

Veszprém, 1808. augusztus 28. – 1809. július 17.

1751. január 15-én született Sümegen, sokgyermekes nemesi családba. Apja Rosos János földbirtokos, Veszprém vármegye főjegyzője volt, édesanyja a szintén nemesi családból származó várbogyai Bogyay Magdolna. A család székhelye a Veszprém vármegyei Szentkirályszabadja volt. 1767-ben, 16 évesen felvételt nyert a veszprémi szemináriumba, majd a nagyszombati egyetemen filozófiát és teológiát tanult az ottani *Collegium Rubrorum* növendékeként. 1769-ben filozófiai, 1775-ben teológiai doktorátust szerzett. Az 1772/1773-as tanévben a kollégiumban a novíciusok magisztere volt. A magyar és a latin mellett jól tudott németül is. 1774-ben pappá szentelték, ezt követően rögtön Dravecz József káptalani helynök titkára, 1775-től pedig szentszéki jegyző lett. Ennek köszönhetően 1777-ben bevonták a veszprémi egyházmegye felosztásába, valamint a szombathelyi és székesfehérvári püspökségek felállításának hivatali munkálataiba. Ugyanabban az évben Bajzáth József kinevezésével ismét be lett töltve az 1773 óta üresen álló püspöki szék. Bajzáth püspök gondosan egyengette R. karrierjét és egyre befolyásosabb hivatalokhoz juttatta, többek között szertartónak és kötelékvédőnek nevezte ki. Ugyancsak 1777-ben Pesten megjelent R. jogelméleti műve, amelyben a felvilágosult abszolutizmus fő teoretikusa, Karl Anton Martini tételeit kommentálta. 1778-ban Bajzáth püspök veszprémi kanonokká nevezte ki a még csak 27 éves R-t. 300 év alatt R. és

Sélyei Nagy Ignác voltak az egyedüliek, akik ilyen fiatalon lettek veszprémi kanonokká. 1779-ben püspöki titkár, szentszéki ülnök és a püspök oldal-kanonokja (*canonicus a latere*), 1780-ban somogyi, 1782-ben zalai, 1786-ban székesegyházi főesperes lett. Ugyanabban az évben megkapta a hántai Szent Mihályról nevezett címzetes prépostságot, 1790-ben zselicszentjakabi címzetes prépost, 1806-ban javadalmas kapornaki apát lett. Az 1790/1791-es és 1792-es országgyűlésen Zsolnai Dáviddal együtt a veszprémi káptalan követe volt. I. Ferenc 1795-ben ansariai választott püspöki címmel tüntette ki. 1797-től örkanonok, 1801-től éneklő-, majd olvasókanonok volt.

Az egyházi hivatalok mellett állami tisztségeket is elnyert. 1784-ben a pesti Királyi Tábla ülnöke lett, majd 1790-ben Bécsbe került a Magyar Udvari Kancelláriához, ahol 1795-től előadóként működött és királyi tanácsosi címet viselt. Pálffy Károly kancellár megbízásából R. volt a felelős az egri püspökség felosztásáért, amely hosszú idő után, az egri káptalan ellenállása miatt csak az 1802. évi üresedésakor került ismét napirendre. R. több alkalommal is tárgyalt az egri káptalan képviselőivel a tervről, amelyet végül Róma bevonása nélkül valósítottak meg. A püspökség régi területéből létrehozták az egri, a kassai és a szatmári egyházmegyét, az egri püspökséget pedig érseki rangra emelték. R. ezen szerepvállalásával a posztjozefinista egyházpolitika meghatározó szereplőjévé vált.

Érdemeinek elismeréseként I. Ferenc 1808. április 29-én veszprémi püspöknek nevezte ki, véget vetve annak a hatéves időszaknak, amikor az üresedésben lévő püspökség tetemes jövedelmét főként a Napóleon elleni háború finanszírozására használták fel. VII. Pius pápa július 5-én erősítette meg a ki nevezést. Károly Ambrus esztergomi érsek R-t augusztus 28-án szentelte püspökké, feltehetően a székfoglalásra is ekkor került sor. R-t Veszprémben nemcsak saját papsága, hanem Ágyán János református prédikátor és Szabó Pál református iskolaigazgató is köszöntötte, a beszédek nyomtatásban is megjelentek. Bár korábbi pályája során alapos ismereteket szerzett a püspökségről, egyházkormányzatát hamarosan beárnyékolta betegsége. Emiatt nem tudta teljesíteni hivatalából fakadó kötelességét, és le kellett mondania a királyné 1808. szeptember 7-i koronázásának jogáról annak bátyja, Károly Ambrus esztergomi érsek javára. Ettől függetlenül R. 10 000 forinttal járult hozzá a Mária Ludovika királynéről elnevezett katonai akadémiához.

R. meg akarta kezdeni egyházmegyéjének kánoni látogatását is, de ebben megakadályozták az újonnan kitörő háború eseményei. 1809 március

elején konzisztóriumot tartott, ahol felhívta az egyházmegye figyelmét a negyedik koalíciós háború Magyarország elleni fenyegetésére. Ő maga 30 lovas katona felszerelését és ellátását vállalta, és erre buzdította a székeskáptalant is. Körlevelében arra kérte az egyházmegye papjait, hogy működési területükön a nemeseket fegyverfogásra buzdítsák. A harcok kedvező kimenetele érdekében a székesegyházban ájtatosság imádkozását rendelte el. A Veszprém-ben állomásozó 9. lovasezred számára 2000 forint támogatást nyújtott. 1809 májusában Pápán a vármegyei nemesség jelenlétében felszentelte a veszprémi lovasezred zászlóját. Miután júniusban a francia csapatok megszállták Veszprémet, sikerült rábírnia a tiszteket arra, hogy lemondjanak a fosztogatásról. Miután a magyar hatóságok július 1-én felszólították a püspököt, hogy minden nélkülözhető arany-, ezüst- és drágaköves tárgyat szolgáltatson be, R. tőle telhetően ellenállt, míg végül kiszolgáltatatta az elhunyt kisbárapáti plébános ezüstjeit és a veszprémi székesegyházból számos kelyhet és fémtárgyat.

A háború és a megszállás miatti izgatottsága miatt R. nem sokkal a franciák kivonulása után súlyosan megbetegedett és rövid szenvedés után 1809. július 17-én, mindössze 59 évesen elhunyt. A hagyomány szerint a körülötte álló kanonoktól és papoktól megható módon búcsúzott el. A káptalan az elhunyt emlékére ünnepélyes gyászmisét tartott 1809. szeptember 5-én a székesegyházban. A magyar gyászbeszédet Mészáros József váli plébános, a latint Nagy József serengrádi címzetes apát, szombathelyi kanonok mondta. R-t 1809. szeptember 19-én temették el a székesegyház sírboltjába, szívét anyai ági felmenőinek székhelyén, a szentkirályszabadjai templom falában helyezték el.

- *Művei*: *Dissertatio juris publici universalis de interna rerum publicarum securitate*, Pestini 1777; *Positiones ex jure ecclesiastico, et patrio, quas [...] publice propugnandas suscepit*, Agriae é. n.
- *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, III/2, 243; SZINNYEI, XI, 1195–96; SZABADFALVI JÓZSEF, *A magyar jogbölcséleti gondolkodás kezdetei*, Debreceni Szemle XXVI (2008) 4: 475.
- *Források*: VÉL H/I, Pfeiffer János hagyatéka, 1–2. doboz, Püspökök; VÉL Candidati 1751–1800; VÉL Protocolla Episcopalia, XXI 53., XXI 219., XXI 292. XXI 386. XXIV 121. XXIV 279. XXIV 296; VÉL Püspöki és kanonoki kinevezések, 52–70; VÉL Litterae Circulares V, 136–152; VÉL Protocolum Defunctorum III, 1780–1828, 128 r; ÁGYÁN JÁNOS, *Nemes vetelkedése a magyar hazának és a vallásnak*, Veszprém 1808; SZABÓ PÁL, *Köszöntés*, Veszprém 1808; N. N., *Öröm zengedezés*, Veszprém 1808; N. N., *Öröm ünnep [...]*, Veszprém 1808; KOVÁTS ANTAL, *Az igaz vitézség [...]*, Veszprém 1809; NAGY JOSEPHUS, *Oratio funebris, quam in*

solemnibus exequiis [...] Pauli Rosos de Szent Király Szabagya episcopi Weszprimiensis [...] die 5ta Septembris anno 1809 peroravit, Weszprimii 1809; MÉSZÁROS JÓZSEF, *Néhai nagy méltóságú és főtiszteletű Szent Király Szabagyai Rosos Pál [...] veszprémi püspöknek [...] örök emlékezete*, Veszprém 1809. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 438–441; HC VII–IX; LATORCAI CSABA, *Egy Habsburg a primási széken. Lotharingiai Károly Ambrus esztergomi érseksége*, MS 45 (2009) 2: 265; NAGY IVÁN, *Magyarország családi címerekkal és nemzedékrendi táblákkal IX*, Pest 1861, 627; MESZLÉNYI, *Az egri érsekség*, 91, 94, 114, 141; VÁCZY JÁNOS (szerk.), *Kazinczy Ferencz összes művei. Levelezés*, Budapest 1890–1898, II, 594, IV, 501, VII, 37, 104, 249, VIII, 37, 213, 619; VERESS D. CSABA, *Veszprém megye és az 1809-es francia háború*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1984, 360; VERESS D. CSABA, *Napoleon katonái Veszprémben*, Veszprémi Szemle 1 (1993) 4: 10; PFEIFFER, 46–47.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 263–265.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.2. KURBÉLY GYÖRGY (1755–1821)

Veszprém, 1815. március 22. – 1821. május 27.

1755. augusztus 11-én született a Nyitra vármegyei Tuzsinán (1907 után Kovácspalota; ma Tužina SK), egyszerű munkás családba. Apja Schwarz János, anyja Kurbel Rozina volt. Még ifjú korában anyja nevét vette fel, és Kurbélynak írta magát. Az iskolát Privigyén (Priavidza SK), Szekszárdon és Pécsen végezte. Filozófiai tanulmányait az esztergomi főegyházmegye növendékeként 1771-ben kezdte meg Nagyszombatban, ahol 1774-ben doktorátust szerzett. Ezt követően gróf Batthyány József herceg és esztergomi érsek, Magyarország primása a bécsi *Pazmaneumba* küldte, ahol 1776-ig elvégezte a teológiát. A következő évben a doktorátushoz szükséges vitán olyan nagy sikert aratott, hogy a kar akkor nagyhírű professzora, a domonkos rendi Pietro Gazzaniga OP az egész hallgatóság előtt homlokon csókolta. A doktori fokozatot ismeretlen okból végül mégsem szerezte meg. 1777-ben még Bécsben szerpappá szentelték. Az áldozópapi rendet Nagy István felszentelt püspök 1778. szeptember 20-án a budavári főplébánia-templomban adta fel neki.

Batthyány érsek K-t először a budai generális szeminárium tanulmányi felügyelőjévé, majd 1782-ben helynökségi titkárrá és szentszéki jegyzővé nevezte ki. 1786-ban esztergomi érseki titkár lett. 1794. július 29-én esztergomi kanonokká nevezték ki. A következő évben Batthyány a budai és a pesti plébániák kánoni látogatásával bízta meg. Az érsek halála után gyors egymásutánban kapott jelentős feladatokat, címeket és jövedelmeket. A Garam völgyi Szentbenedek (1888-tól Garamszentbenedek, ma Hronský Beňadik SK) címzetes apátja, később a főkáptalani javak kormányzója volt, és a főkáptalan országgyűlési képviselőtét is ellátta. 1806-ban megkapta a Szent Györgyről nevezett apátságot, majd június 28-án a pristinai választott püspöki címet és egyben a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosának is kinevezték. 1807-ben az uralkodó a Szent Istvánról nevezett apátságot adományozta neki, a következő évben királyi tanácsos és a Magyar Udvari Kancellária referense lett. Ezek a hivatalok évi 4000 forint bevételt jelentettek számára. 1808–1809-ben, Károly Ambrus rövid egyházkormányzása alatt K. az esztergomi érseki helynöki hivatalt is betöltötte.

Az uralkodó 1809. augusztus 11-én veszprémi püspökké nevezte ki. Mivel a császári udvar és Antonio Severoli nuncius – aki a schönbrunni béke értelmében diplomáciai státuszát elveszítette – elmenekült Bécsből, a kinevezettnak az egyházi jogban előírányzott kivizsgálását (*processus inquisitionis*) a nunciatúra auditora vezette le Budán. Mivel a kivizsgálási akták VII. Pius Franciaországba hurcolása miatt nem juthattak el a Szentszékhöz, a prekonizáció és a püspökké szentelés beláthatatlan ideig elmaradt. K. Esztergomban maradt és továbbra is a Magyar Udvari Kancellárián működött, de 1809 és 1811 között több alkalommal megfordult Veszprémben, ahol a püspökség kormányzását továbbra is Hornyik János káptalani helynök látta el. 1810. december 18-án a király felszólította a székeskáptalant, hogy válassza káptalani helynökké K-t. Hornyik erre lemondott tisztségéről, majd a kanonokok 1811. február 8-án az uralkodó szándékának megfelelően K-t választották Hornyik utódjának, aki elődjét helyettesévé tette meg. Miután a franciák kivonultak Bécsből, Severoli nuncius 1811-ben személyesen ismételte meg a püspökjelölt vizsgálati eljárását a császárvárosban. A nuncius fáradozása ellenére K-t csak a pápa Rómába visszatérte után, 1814. szeptember 16-án prekonizálták. Az illetékekkel kapcsolatos bonyodalmak miatt az oklevelek kézbesítése egészen 1815 januárjáig húzódott. A tervezett szombathelyi szentelés helyett K-t végül 1815.

március 5-én Kámánházy László váci püspök szentelte püspökké a váci székesegyházban. Püspöki beiktatását március 22-én tartották Veszprémben. K. volt az első polgári származású veszprémi püspök. A háború és az azt követő időszak hadiadói és a pénzromlás súlyos áldozatokat követelt az egyházmegyétől. Egy 1848-ig érvényben lévő rendelkezés szerint a veszprémi püspök a jövedelmének csak egy bizonyos hányadát használhatta fel. Ezen felül a háborús években évi 50 000 forintot be kellett szolgáltatni a királyi kincstárba, további 10 000 forintot pedig a várerődítési pénztárba. Ehhez járult még 42 könnyűlovas kiállításának költsége és a nemesfém tárgyak beszolgáltatása. Mindemellett a püspök és papjai a hadügyi kiadásokat készpénzzel is jelentősen támogatták.

K. kormányzásában jozefinista elveket és eszméket vallott. A Szentszékkel való érintkezése csak a legszükségesebbekre szorítkozott. Magánkönyvtárában a jozefinista egyházi jogi művek domináltak. Az exempt javadalmakat II. József rendelete szerint semmisnek tartotta, és a javadalmas személyeknek hűségesküzt írt elő, emiatt ellentétbe került Rudnay Sándor esztergomi érsekkel. Másfelől K-t a lelkipásztori buzgóság, a folyamatos, alapos és lelkiismeretes munkavégzés jellemezte. Már káptalani helynökként jelentős változásokat rendelt el az egyházmegyében. 1812-ben a pápai és segesdi főesperességek felújításával a főesperességek számát ötre emelte. Az új beosztás nem esett egybe ugyan a vármegyehatárokkal, azonban egészen a 20. századig működőképesnek bizonyult. Püspökké szentelése után azonnal hozzálátott az egyházmegye kánoni látogatásához. Az alaposan előkészített vizitációról részletes jelentést tett az udvarnak. A látogatás több mint három évig húzódott (1815–1817). Már előzőleg kérdőíveket küldött ki a plébánosoknak, hogy a vizitációk során csak a problémás kérdésekkel kelljen foglalkozni. A begyűjtött kérdőívek az egyházmegye történetének felbecsülhetetlen forrásai. Dokumentálják többek között a plébániák könyvállományát és ezzel egy egész régió műveltségi viszonyait. K. székvárosában a kánoni látogatást 1818-ban végezte. A kivizsgálások eredményeként a következő években nyolc új plébánia létesült.

Az udvar irányelveinek megfelelően a vizitátorok az egyházmegye szerzetesrendjeivel is foglalkoztak. K. törekedett arra, hogy e területen is érvényesítse illetékességét. A zalavári bencések és a zirci ciszterciek számára új, ideiglenes szabályzatot dolgoztatott ki. Az addig fennálló *exemptiókat* semmissé tette, az apátoktól és a prépostoktól megkövetelte a hűségesküzt.

1816-ban a Helytartótanács a pannonhalmi bencések viszályának rendezésével bízta meg, amely végül Novák Krizosztom főapát nyugállományba vonulásával végződött. K. királyi biztosként közreműködött a tihanyi és a bakonybéli apátságok betöltésénél is, és elérte, hogy a tihanyi apátság plébániái püspöki joghatósága alá kerültek. 1817–1819 között az udvar megbízásából a hazai szerzetesrendek szabályzatainak átdolgozásán munkálkodott. E célból bizottság jött létre, amelynek tagjai K. mellett Somogy Lipót szombathelyi és Vurum József székesfehérvári püspök voltak. A testület első, 1818. évi megbeszélésén K-t a bencés, ciszterci, piarista és premontrai rendek szabályzatainak felülvizsgálatával bízta meg. K. ennek során vizitációi alatt készített előmunkálataira tudott támaszkodni. Munkája eredményeiről 1819-ben Szombathelyen egy héten át egyeztettek, a szabályzatok életbe léptetése azonban elmaradt. A Helytartótanács az eredményt megküldte Rudnay Sándor esztergomi érseknek. Az anyag az 1822. évi nemzeti zsinat programpontjai közé került, amelyet K. esperesi gyűlések útján készített elő, azonban maga már nem érhetett meg.

K. nagy hangsúlyt helyezett a papi utánpótlásra. Mivel féltette kispapjait a bécsi teológia szellemiségétől és a nagyváros erkölcsi veszélyeitől, egyházmegyéje papjait főleg Veszprémben taníttatta, gondot fordítva fegyelműkre és alapos képzésükre. A papság irodalmi továbbképzése céljából támogatta Horváth János kanonok *Egyházi Értekezések és Tudósítások* c. folyóiratát. Ő maga a Veszprémi Tudós Társaság vezetője és cenzor is volt. A főesperességeket megbízta az elemi iskolák felügyeletével, papjaitól alapos hitoktatást várt el. Támogatta a kaposvári és a szekszárdi gimnázium alapítását, és számos szegény diák számára biztosította az iskolába járást teljesítményük alapján. A szegénygondozásban élenjáró papjait kitüntette. A szegények között általa kiadott vallásos füzeteket osztott szét. A jozefinista előírásoknak megfelelően K. a vallási élet sok szokását eltörölte, például a különleges ünnepnapokat, a barokk korba visszanyúló zarándoklatok hagyományát vagy a különleges ájtatosságokat, ehelyett a mértékletes és felvilágosult valóságosságot támogatta. Az akatolikusokra vonatkozóan az érvényes előírásokat alkalmazta, azonban velük szemben messzemenő türelmet tanúsított, amit papjaitól is megkövetelt.

A politikában nem játszott aktív szerepet. Részt vett ugyan az 1807. és az 1811/1812. évi országgyűlésen, de nem szólalt fel az üléseken. A vármegyei életben tevékenyebben vett részt, különféle közigazgatási feladatokat vál-

lalt magára. A korábban a püspöki hivattal együtt járó főispáni méltóságot már nem tudta visszaszerezni. K. 1821. május 27-én hunyt el, 66 éves korában. A székesegyház sírboltjába temették. A magyar gyászbeszédet Horváth János kanonok, a latint Simonyi Pál székesfehérvári nagyprépost mondta. Adriányi K-t kora példaértékű lelkipásztor püspökei közé sorolja.

• *Művei*: PL Batthyány III. Intr No. 85, 87., III. PE No. 81/23; BÓNIS GYÖRGY, *Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz*, Budapest 1964, 363, 443; *Assertiones ex universa Theologia*, h. n. 1777. • *Források*: VÉL H/1 – 2 Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; ELEKES JÁNOS, *Tisztelet koszorú*, Veszprém 1815; HC VII–IX; HORVÁTH JÁNOS, *A jó és tökéletes szívnek rajzolatya*, Veszprém 1821; KÖVÉR JÁNOS, *A kisebbek fájdalma Méltóságos Kurbély György veszprémi püspök halálán*, Veszprém 1821 • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Geschichte*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; HERMANN EGYED, *Kurbély György veszprémi püspök (1755–1821)*, Veszprém 1947; HERMANN EGYED–ÉBERHARDT BÉLA, *A veszprémi egyházmegye papságának könyv kultúrája és könyvtárlománya a XIX. század elején*, Veszprém 1942; PFEIFFER, 48–49.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 266–269.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.3. MAKAY ANTAL (1756–1825)

Besztercebánya, 1819. április 18. – 1823. november 24.

Veszprém, 1824. március 25. – 1825. január 8.

1756. február 24-én született Rozsnyón nemesi családba, Makay Ferenc bíró és a kisenemesi származású szkárosi Nagy Mária gyermekeként. A család a makói és geleji nemesi előnevet viselte. Tanulmányait Rozsnyón, Gyöngyösön és Egerben végezte. 1771-től az egri egyházmegye növendékeként filozófiát és teológiát tanult az ottani szemináriumban. 1779. február 27-én szentelték pappá, ezt követően a *Foglarianum* egri jogakadémia helyettes felügyelője, segédlelkész, és az egykori egri jezsuita gimnáziumban a latin nyelv tanára. Két évig káptalani teendőket is végzett. Eszterházy Károly püspök levéltárossá, majd irodaigazgatóvá tette. 1792-ben oldalkanonok, 1800-ban gágyi címzetes apát lett. A püspökség felosztásának és új-járendezésének tárgyalásakor 1804-ben a káptalan képviselője. 1805-ben

székesegyházi főesperes, 1808-ban a Királyi Tábla prelátusa, 1816-ban a Hétszemélyes Tábla tagja lett. Elismerésének további jelei voltak egervári préposti (1809), makáriai választott püspöki (1816), zágrábi kanonoki és királyi tanácsosi kinevezése. A vármegyegyűléseken gyakran képviselte az egri káptalant.

1818. augusztus 7-én a király beszercebányai püspökké nevezte ki, majd VII. Pius pápa a december 21-i konzisztóriumon megerősítette kinevezését. Fischer István egri érsek szentelte fel 1819. március 25-én a pesti Egyetemi templomban. Székhelyét április 18-án foglalta el ünnepélyes keretek között. Hivatalba lépésekor M. megerősítette elődjei rendelkezéseit és statútumait, majd a káptalant és az espereseket módosító javaslatok kidolgozására szólította fel. Ezt követően hozzáfogott az egyházmegye kánoni látogatásához. Két éven belül beutazta majdnem az egész püspökség területét, három esperesi kerület kivételével, amelyeknek meglátogatásában betegsége gátolta. A vizsgálatok eredményeként az egyházmegyében 1820-ban négy – addig nem létező – főesperességet állított fel. 1821. november 27-én kétnapos egyházmegyei zsinatot hívott össze az 1822-re kitűzött pozsonyi nemzeti zsinat előkészítésére. A zsinat a papi fegyelemmel foglalkozott és átdolgozta az egyházmegyei statútumokat. Ezek új, nyomtatásban is megjelent formájukban nyolc részre tagolódtak az alábbi témák szerint: 1. az egyházmegye határai és hivatalnokainak kötelessége; 2. a helyi kongregációk; az egyházi hivatalok és javadalmak adományozásának módjai; 3. a papok kötelességei (51 oldallal a legterjedelmesebb rész); 4. az idősek ellátása és a papi hagyatékok; 5. a papság életmódja; 6. az egyházi alkalmazottak feladatai és kötelességei; 7. a szerzetesrendek és a kolostorok statútumai; 8. egyházi tanárok, templomőrök és sírásók. M. betegsége miatt nem tudott részt venni a nemzeti zsinaton. A püspök törekedett gátat szabni az egyházmegye területén élő evangélikusok növekvő befolyásának, ebben 1822-ben Rudnay érsek segítségét kérve. Bár tervezte a káptalan, a székesegyház, a szeminárium és a püspöki gimnázium vizitációját, áthelyezése miatt erre már nem került sor.

A király 1823. március 7-én veszprémi püspökké és ezzel a magyar királyné kancellárjává nevezte ki. A Helytartótanács a kinevezés napján felszólította, hogy az új püspökségek rendbehozatalára és erődítési munkálatokra 60 000 forintot fizessen be. M. ellenkezett a felszólítással szemben, azonban nincs nyoma annak, hogy kapott-e bármilyen fizetési enged-

ményt. Az áthelyezés pápai megerősítésére a november 24-i bíborosi konzisztóriumon került sor. A hivatalba lépés betegsége miatt hat héttel elhúzódtott. Az 1824. március 25-i beiktatási ünnepségre Sümegről vonult be fényes pompával. Az ünnepségre M. nem sajnálta a kiadásokat, ebből az alkalomból több mint ezer lámpással öltöztette fénybe a székesegyházat.

Rövid életű egyházkormányzása alatt sokat tett híveinek pasztorációja érdekében a tridentianus és a jozefinista eszmék mentén. Ahogy Besztercebánya esetében, úgy új székhelyén is alaposan előkészítette az egyházmegye kánoni látogatását, amelyhez előzetesen részletes kérdőíveket és instrukciókat küldött szét. A vizitációk során nagy érdeklődéssel volt az egyházi régiségek és a templomromok iránt, és búcsút hirdetett minden résztvevőnek, aki megfelelt az előírásoknak. A vizitáció végül csak néhány esperességek esetében valósult meg. M. néhány kezdeményezésével törekedett az egyházmegye szentségi életének serkentésére. 1824. májusi körlevelében szabályozta a bérmlás rendjét, kiemelve az alapos lelki felkészülést, amelyhez átfogó útmutatást adott a bérmlkozó ifjúság, a szülők, a bérmaszülők és a plébániai hívek számára. A hét éven aluliaknak megtiltotta a szentséghez való járulást, és szorgalmazta a betegek bérmlását. Fontosnak tartotta a bérmaszülők gondos kiválasztását és a szertartáson való méltó viselkedést. Az egyházmegye pasztorációjának hatékonysága érdekében tervezetet készített az esperesi kerületek új beosztására, de a megvalósításra már nem került sor. 1824-re egyházmegyei zsinatot tervezett, amelynek előkészítésére előző évben 12 tagú testületet hozott létre. Ebben az évben a székesegyházat rézlemezekkel fedette be.

A még csak 69 éves M. 1825. január 8-án, Sümegen bekövetkezett váratlan halála – melyet kéthetes hurutos lázat követő keringési elégtelenség okozott – minden folyamatban lévő és tervezett intézkedését megszakította. A megemlékezésekben „buzgó lelkipásztorként” és a magyar irodalom támogatójaként emlegetett M-t január 13-án a veszprémi székesegyház püspöki sírboltjába temették.

• *Művei: Positiones ex universa theologia*, Eger 1778; *Dictio ... episcopo Neosoliensi dum regimen almae dioecesis Neosoliensis ritu solennei capesseret Neosolii in ecclesia parochiali die 18. Apr. 1819. habita*, Neosolii é. n.; *Paraenesis ad sacram dioecesanam Neosoliensem primam sinodum in lib. reg. ac montana bujus nominis civitate*, 5. et 6. calendas decembris anni 1821 collectam a [...] dicta, Neosolii é. n.; *Constitutiones Ecclesiasticae Dioecesis Neosoliensis*, Neosolii 1822 • *Művei-*

nek jegyzéke: PETRIK, II/2, 659; SZINNYEI, VIII, 411. • *Források*: VÉL H I/1–2. Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; VÉL Püspöki kinevezések, fakultások, 241–251; VÉL Litterae Circulares VII. 1821–1830, 52–101, 52–58; VÉL Plébániai Levéltár, Veszprémi Plébánia iratai, Protocollum Defunctorum III, 1780–1828, 206; PL Rudnay Rel. No. 7/13, 15; BÓNIS GYÖRGY, *Útmutató az Esztergomi Prímási Levéltárhoz*, Budapest 1964, 454; MNL OL R 319 Klapka család levéltára, Makay Antal levelei 1818–1835; *Wiener Zeitung* 8. 1. 1819 és 11. 12. 1823; *Österreichischer Beobachter* 10. 5. 1819; Neuer Nekrolog der Deutschen 1825/2 [nekrológ]. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 448–452; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Az esztergomi érsek prímási szék betöltése a XIX. század első felében*, Századok 78 (1944) 1–3: 463; KONCZ, Egri, 169; PFEIFFER, 41; *Schem. hist. Neosolien*. 1876, 31, 32; VARGA TIBOR LÁSZLÓ, *Makay Antal püspök veszprémi bevonulása* (forrásközlés), Corde aperto: tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs–Varga Tibor László), Veszprém 2012.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 269–271.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.4. KOPÁCSY JÓZSEF (1755–1847)

Székesfehérvár, 1822. augusztus 27. – 1825. június 27.

Veszprém, 1825. augusztus 28. – 1839. február 18./1842

Esztergom, 1839. május 28. – 1847. szeptember 18.

K. 1775. május 30-án született Veszprémbe, szegény kismemesi családban. Apja K. Mihály, anyja Gyöngy Judit volt. Apja építőmesterként, más források szerint kocsisként dolgozott. Egy pap figyelt fel a fiú tehetségére és tette lehetővé számára, hogy szülővárosában gimnáziumba járhasson. Filozófiát és teológiát 1791–1796 között tanult a pozsonyi generális szemináriumban. A szenteléshez előírt életkor eléréséig tanulmányi felügyelő volt a veszprémi szemináriumban, majd püspöki titkár lett. 1798. május 30-án szentelték pappá Zircen. Ezt követően Veszprémbe titkári munkája mellett kánonjogot, egyháztörténelmet és egyházi irodalomtörténetet tanított. 1805-ben szentszéki ülnök, 1809-ben a szeminárium vicerégnese lett. 1806-tól veszprémi városi plébános és esperes, 1807-ben kánonoki stallumot kapott a székeskáptalanban. 1809-ben zselicszentjakabi címzetes apát, 1811-ben székes-

egyházi főesperes és a hántai Szent Mihály egykori társaskáptalan címzetes prépostja lett. Ezekben az években készült el Veszprémben Szent Ágoston *Vallomásainak* magyar fordítása, és ekkor jelent meg számos janzenista ihletésű írás, ami feltehetően kihatott teológiai irányultságára. Tehetséges szónok hírében állt, ezért őt bízták meg 1809-ben Károly Ambrus (Karl Ambros von Österreich-Este) hercegprímás, 1813-ban Vilt győri püspök halála alkalmából gyászbeszéd tartásával. 1817-ben a Királyi Tábla prelátusa, 1813-ban pristinai választott püspök lett. 1811-ben és 1821-ben részt vett a magyar országgyűlésen, utóbbin a Hétszemélyes Tábla tagjaként.

Ferenc király 1821. december 21-én székesfehérvári püspökké nevezte ki K-t, a pápai megerősítés 1822. április 19-én kelt. Püspökké Rudnay primás szentelte június 16-án az ideiglenesen székesegyházként szolgáló esztergomi Szent Ignác-templomban. Ünnepeyes beiktatására 1822. augusztus 27-én került sor. Rövid székesfehérvári működése alatt K. két vizitációt tartott. Ekkoriban készült el a budakalászi, a bicskei, a sárosdi és a váli templom; Gyúron plébániát alapított. K. részt vett az 1822. évi pozsonyi nemzeti zsinaton, ahol beszédet is tartott. Mindössze hároméves működése után 1825. február 26-án veszprémi püspöki kinevezést nyert. Az áthelyezést a pápa június 27-én erősítette meg, a beiktatásra 1825. augusztus 28-án került sor. Veszprémi működése alatt 34 plébániát látogatott meg a Balatontól keletre; 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvezést és térképet rajzoltatott az egyházmegyéről. Az esperességek számát ötre növelte és több templomot építtetett. 1834-ben tanítóképzőt (*Praeparandum*) alapított. A püspök és a székeskáptalan együttesen magára vállalta, hogy három tanár és 12 diák felszerelésére és ellátására évi 2500 forintot áldoznak. Apai házat jól felszerelt elemi iskolává alakíttatta át, amelyet ezen felül ösztöndíjakkal támogatott. Az egyházmegyei könyvtárat és levéltárat a püspöki palotában helyezte el.

K. 1838. december 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, miután Rudnay 1831-ben bekövetkezett halála óta a szék üresedésben volt. Kinevezését megelőzően hosszas tárgyalások folytak Lodovico Altieri bécsi nuncius (1836–1845) és a kormányzat között. A szék betöltése a közelgő országgyűléssel is összefüggött: a magyar klérus élére erős vezetőt kívánt állítani a kormányzat. Metternich herceg eredetileg Friedrich Fürst Schwarzenberg salzburgi érseket javasolta e pozícióra, aki azonban magyar nyelvtudás hiányában kiesett. Ezt követően Szepesy Ignác pécsi püspök lett az újabb jelölt,

aki viszont 1838-ban váratlanul elhunyt. Ezután a már idős K-ra esett a választás, aki Pálffy Fidél udvari kancellár szerint kiváló „jogi és politikai ismeretekkel” rendelkezik, életvezetése példás („nem hódol a pompának”); ellene szólt gyenge egészsége és előrehaladott kora mellett „nem különösebben előkelő származása”. K., aki hivatalosan 1839-ben értesült kinevezéséről, előrehaladott korára hivatkozva visszautasította azt. Valójában inkább a hosszú üresedés és a székesegyház elhúzódó építkezése miatti bizonytalan anyagi helyzet, valamint a megfelelő esztergomi érseki rezidencia hiánya riasztotta el. Mivel Ferdinánd király ragaszkodott döntéséhez, K. elfogadta az áthelyezést azzal a feltétellel, hogy a veszprémi püspökséget és jövedelmeit adminisztrátorként még három évig megtarthatja. A Szentszék a kinevezést ezzel a feltétellel 1839. február 18-án fogadta el. Május 27-i ünnepélyes bevonulását követően másnap iktatták be, majd a következő nap az Esztergom vármegyei főispáni méltóságot is felvette. Felekezettől független elismertségét igazolja, hogy bevonulása alkalmából a helyi zsidóság díszes oltárt emelt tiszteletére.

A kinevezés kiváltotta a konzervatív egyházi körök támadását, mivel azok K-t janzenizmussal vádolták. Miután Altieri nuncius a helyzet tisztázására szólította fel K-t, az elismerte, hogy nem írta alá VI. Pius *Auctorem Fidei* kezdetű, a pistoiai zsinat elleni konstitúcióját. Ettől függetlenül a vizsgálatnak nem lett közvetlen következménye, ugyanakkor annak kései hatása lehet, hogy K. nem nyerhette el a bíborosi méltóságot. Egyes megnyilatkozásai és cselekedetei valóban késő janzenista beállítottságra utalnak. Fontosnak tartotta a lelki élet elmélyítését gyakori szentgyónás, önmegtagadás és évenkénti lelkigyakorlat által, ugyanakkor nem propagálta a kor jellemző kegyességi formáit, a Jézus Szíve-kultuszt, az Oltáriszentség tiszteletét, a gyakori áldozást, a litániákat és a szentek tiszteletét. Székfoglaló beszédeiben Szent Ágostont idézte, és kiemelte az isteni kegyelem jelentőségét.

Új hivatalában különösen nagy kihívást jelentett számára az esztergomi székesegyház befejezése. Miután Johann Packh építőmester 1839-ben rablógyilkosság áldozata lett, az egri székesegyház építésével már hírnevet szerzett Hild Józsefet bízták meg a munkálatok folytatásával. Hild innovatív építészeti megoldásokat alkalmazott, például a kupola építéséhez fémrácsot használt. A székesegyház díszítésében Marco Casagrande szobrász, valamint Michelangelo Grigoletti és Ludwig Moralt festők működtek közre. A homlokzat feliratát: *Caput Mater et Magistra Ecclesiarum*

Hungariae vagyis „Magyarország egyházának feje, anyja és tanítója” K. fogalmazta meg, aki még megérte, hogy a keresztet felhelyezték a kupolára. A prímás egy másik templomot is építtetett Esztergomban, és kibővítette az érseki palotát. 1842-ben új, Esztergomot és Párkányt (Štúrovo SK) összekötő fahidat építtetett a Dunára. A még elődje, Rudnay által kilátásba helyezett nagyszombati társaskáptalant Ferdinánd király 1843. február 6-án hat kanonokkal állította fel. K. engedélyt kapott tőle arra is, hogy ismét lehetőség nyíljon magyar papnövendékek kiküldésére a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba. K. Esztergomban is buzgón teljesítette egyházlátogatási kötelezettségét és számos újtásról rendelkezett. A plébánosoknak évente kétszer össze kellett gyűlniük (*corona*), hogy kiállítsák a *status animarum*ot. Újraszabályozta a plébániai könyvtárak és levéltárak igazgatását; személyi változások esetében leltárat kellett készíteni. Egy 1846. évi körlevelében erkölcsi komolyságot, a böjti előírások betartását, rendszeres gyónást és lelkigyakorlatot írt elő papjainak. Emelte a népiskolák színvonalát; különösen fontosnak tartotta a cigányság jobb iskoláztatását. 1842-ben nyílt meg az esztergomi tanítóképző – ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Tanárképző Központja – és egy leánynevelőintézet.

K. politikailag kiemelkedően aktív volt és az országgyűléseken az egyház érdekeit védte. Az 1839/40. évi országgyűlés megnyitóján magyarul köszöntötte a királyt. Amikor az ellenzék a vegyes házasság körüli vitában Scitovszky rozsnyói és Lajcsák nagyváradai püspököt perrel fenyegette, K. visszautasította a vádakát, és végül a királyhoz fellebbezve kérte a bírósági eljárás megakadályozását. A viták középpontjában az egyház részéről ismét megkövetelt reverzális állt, amelyben az akatolikus házastársnak arra kellett köteleznie magát, hogy gyermekeit katolikus neveltetésben fogja részesíteni. K. 1840. június 2-i körlevelében úgy rendelkezett, hogy amennyiben a reverzális megtagadására sor kerül, úgy a klérus a házasságkötéskor csak úgynevezett passzív asszisztenciát tanúsíthat. Az országgyűlés befejezésével a vita ideiglenesen azzal fejeződött be, hogy a Szentszék brévében engedélyezte a passzív asszisztenciát és Luigi Lambruschini államtitkár egy instrukcióban tiltottnak, azonban érvényesnek minősítette azokat a házasságokat, amelyek nem a Trienti Zsinat által előírt formában vagy nem katolikus pap előtt kötettek. A felekezeti viták ismét kiújultak a következő, 1843/44. évi országgyűlésen, ezúttal a felekezetváltás kérdésköre kapcsán. Az egyház álláspontja ismét támadások kereszttüzebe került. A székeskáptalan követői úgy próbál-

ták meg egyes püspökök támogatásával megőrizni az előjogok egy részét, hogy az ellenzék egyes reformjavaslatait készek voltak elfogadni. A püspöki kar, közöttük K., tüntetőleg távol maradt e tárgyalásokról.

K. művészet- és a tudománypártolásával is hírnévre tett szert. Már 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Az 1843/44. évi országgyűlésen 60 forint értékben díjat tűzött ki „a legjobb egyháztörténész” javára, amelyet azonban végül nem osztottak ki. Jelentős összeggel támogatta Kézai Simon *Gesta Hunnorum et Hungarorum* című munkája, valamint a *Budai Krónika* kiadását, és aktívan részt vett az 1848-ban alapított Szent István Társulat előkészítésében.

1847. szeptember 18-án halt meg Esztergomban, meghűlés következtében. E hónap 22-én temették el a bazilika altemplomában. A székesegyház kincstára K. több értéktárgyát őrzi. Kollonich Lipót († 1707) primás óta szokássá vált, hogy a primás hagyatékának egyharmadáról szabadon rendelkezett, a további kétharmad rész pedig a püspökség és a kincstár tulajdonát képezte. K. már 1843-ban vagyona egyharmadát, közel 235 000 forintot rokonaira hagyta. Utalva a már mintegy hárommillió forint jótékony célú kiadásaira, 1847-ben elérte a királynál, hogy a kincstárt megillető harmadot is családtagjainak adományozhatta. Ez a következő mozgalmas években elmaradt, ami hosszadalmas jogi következményekkel járt. A persorozat (úgynevezett Kopácsy-affér) az örökösöket terhelte és egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

• *Művei: Az izraelitáknak és a keresztényeknek szokásaik és erkölcsaik [...]*, Veszprim 1801; *Halotti beszéd, melyet fels. és főt. Károly Ambrosiusnak [...] ausztriai főhercegnek, estergomi érseknek [...] dicső emlékezetére [...]*, Buda 1810; *Szent Istvánnak Magyarország első királyának és apostolának dicsérete [...]*, Wien 1810; *Halotti beszéd, melyet mélt. és főtiszt. Vilt Józsefnek, néhai győri püspöknek emlékezetére [...]*, Győr é. n.; *Josephus Kopácsy episcopus Alba-Regalensis ad clerum pastoralis suae curae creditum dum regnum dioecesis auspicaretur*, h. n. 1822; *Egyházi beszéd melyet 1822. szent György havának 23. midőn az esztergomi fő-anya-templomnak fundamentoma fölmélt. hg. Rudnay Sándor úr esztergomi érsek [...] által fényes szertartással letétetnék, tartott*, h. é. n.; *Oratio ad synodum*, Posonii 1822. • *Források: PL Archivum Ecclesiasticum, Kopácsy József iratai; Österreichisches Morgenblatt* 29. 6. 1836; *Der Adler* 4. 6. 1839; *Neue Freie Presse* 11. 6. és 20. 8. 1873, valamint *Die Presse* 20. 5. 1879 [K. affér]; BALÁS THEOPHIL FERENC, *Gyászhangok néh. Kopácsy József Magyarország herceg-prímása, hamvai fölött 1847. mindszentbő 25- és 26-án [...]* a sz. Benedekrendűek vezérlete alatti esztergomi kir. középtanodától, Esztergom 1847; DEÁKY ZSIGMOND, *Oratio, quam in solennibus*

exequiis Cels. ac Rev. Dni principis Josephi Kopacsy, metropolit. Strigoniensis archi-episcopi etc. die 15. Octobris 1847. Strigonii dixit, Strigonii 1847. • Irodalom: BEKE MARGIT, *Kopácsy II. József*, Esztergomi érsekek, 360–364; E. SAINT-MAURICE CABANY, *Notice historique sur Mgr. Joseph Kopacsy, prince primat du royaume de Hongrie, légat-né du Saint-Siège, archevêque de Gran... mort à Gran... le 27 septembre 1847*, Paris 1852; FAZEKAS CSABA, *A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány. Katolikus politikai program 1846-ból, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918* (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; LADÓCSI GÁSPÁR, *A janzenista Kopácsy József*, Egyházak a változó világban (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom 1991, 549–551; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar hercegprímások arcképsorozata*, Budapest 1970, 213–235; SCHWICKER; SÍK ZOLTÁN, *Kirchenpolitik in Ungarn unter dem Fürstprimas Joseph von Kopácsy 1838–1847*, Wien 1939; SZINNYEI, VI, 959–961; TÖRÖK JÁNOS, *Magyarország primása. Közjogi és történeti vázlat*, Pest 1859, I, 178–179; GEORG WOHLAND, *Ode Cels. ac Rev. Dno principi Josepho Kopácsy [...] occasione solennis inaugurationis die 28. Maji 1839 oblata ab alumnis seminarii Posoniensis ad S. Emericum, Posonii 1839*; WURZBACH.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 29–34.

FORGÓ ANDRÁS

I.9.5. ZICHY DOMONKOS, ZICHI ÉS VÁSONKEŐI (1808–1879)

Rozsnyó, 1841. május 30. – 1842. május 23.

Veszprém, 1842. szeptember 10. – 1849. június 25.

1808. július 21-én Bécsben született gróf Zichy Ferenc veszprémi főispánnak Lodron-Laterano Dominika grófnővel kötött második házasságából. Két testvére Ödön és Jenő volt. A főnemesi család oroszvári ága a zichi és vásonkeői nemesi előnevet viselte és az ország legvagyonosabb főúri családjai közé tartozott. Főleg édesanyja szánta Z-t egyházi pályára, feltehetően Hofbauer Szent Kelemen hatására. Z-t kezdetben kevésbé vonzotta a papi hivatás. Őt és idősebb öccsét „botrányos viselkedése” miatt a *Theresianum* gimnázium vezetése kitiltotta az iskolából. Tanulmányait a tatari piarista gimnáziumban folytatta, ahol 1825-ben érettségizett. 15 évesen felvételt nyert az esztergomi szemináriumba. Rudnay Sándor esztergomi érsek a

filozófiai és a teológiai tanulmányok elvégzésére Nagyszombatba küldte. 1830-ban I. Ferenc a még csak húszéves Z-t a főnemesi olmützi káptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezte ki, így az tanulmányait magánúton fejezte be. 1831. július 22-én Rudnay pozsonyi prímási palota kápolnájában pappá szentelte. Z. később egyházjogi doktorátust szerzett.

A fiatal pap lekipásztori feladatokat szeretett volna vállalni, de érseke a nagyszombati szemináriumba küldte vissza tanulmányi felügyelőnek és helyettes tanárnak. 1832-ben plébános lett Révalmáson, majd négy évvel később Ószőnyben, a Zichy család kegyurasága alá tartozó településeken, feltehetően ezzel magyarázható átlépése a győri egyházmegyébe. Ezt követően Juranits Antal győri püspök a kiséri kerület esperesének nevezte ki. Szolgálati helyein nagy hangsúlyt helyezett a hívek lelki gondozására, szívesen végezte a katekézist az iskolában, segítette a szegény diákokat és gondot fordított az iskolaépületek felújítására. Közéleti szerepet is vállalt, birtokai után tagja volt a komáromi vármegyegyűlésnek, ahol kitűnt a királyi ház iránti hűségével. 1836-ban elnyerte a bóti Szent Móríc címzetes apátságot, majd 1838-ban a győri káptalan kanonokja és pápai főesperes lett.

Később a káptalan követe volt az országgyűléseken, ahol felhívta magára az udvari körök figyelmét. Majláth Antal udvari kancellár sürgetésére V. Ferdinánd 1840. július 19-én kinevezte az 1838-ban megüresedett rozsnyói püspökség élére. A püspöki javadalmat augusztus 4-én vette át a budai kamarától. A kánoni kivizsgálási eljárást (*processus informationis*) Altieri nuncius folytatta le Bécsben, amelyhez Szájbélyi Henriket, a *Pazmaneum* vicerektorát és gróf Nádasdy Ferenc váci püspököt kérte fel tanúknak. Mindketten személyesen ismerték a jelöltet. Kiemelték buzgó lekipásztori munkásságát, kánonjogi doktorátusát és országgyűlési felszólalásait. XVI. Gergely a döntést a december 14-i konzisztóriumon erősítette meg. A püspökszentelést 1841. április 18-án a váci székesegyházban Nádasdy Ferenc püspök végezte. Z. püspöki székét 1841. május 30-án foglalta el ünnepélyes keretek között a rozsnyói székesegyházban. Rövid rozsnyói működése alig hagyott nyomot az egyházmegye történetében, csupán a kormányzása kezdetén végrehajtott személycserék keltettek nagyobb feltűnést. Bár tervbe vette az egyházmegye plébániáinak látogatását, erre nem került sor. 1842-ben először állított ki magyar nyelven rozsnyói kanonoki kinevező okiratot. A kispapok olvasó egyesületét külföldi folyóiratokkal látta el. A rozsnyói katolikus gimnázium zászlóavató ünnepségén

szónoklatot tartott az ifjúságnak, és bőkezűen segítette a tűzvészben elpusztult Velkenye (Vlkyňa SK) falu újjáépítését. Hivatali jövedelmei mellett saját kiterjedt birtokai hozadékát is élvezte, a sajházi (Nadabula SK) püspöki uradalmat a kamara ideiglenesen lefoglalta.

A király Z-t 1842. február 24-én veszprémi püspökké nevezte ki. Az át-helyezést XVI. Gergely május 23-án hagyta jóvá. Az ünnepélyes székfoglalásra szeptember 10-én került sor a veszprémi székesegyházban. Z. még ugyanabban a hónapban felvetette egy papi nyugdíjintézet alapításának tervét. Az intézetet a következő évben fel is állította és védőszentjéről Domonkos Intézetnek nevezte el. Hivatalba lépése alkalmából a helyi zsidóság részére megvásárolt egy épületet, amelyben 1843-ban a Pászka liturgiáját nem a hagyományos „fölsleges ceremóniával” és „szabálytalan énekkel”, hanem a bécsi és pesti mintát követő „harmónikus karénnel” ünnepelték. 1845-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, ami nem járt érdemleges eredménnyel, majd 1845–1846 között kánoni látogatást végzett több esperesi kerületben is. 1846-ban megvásárolta a városlődi kőedénygyárat. A Várhegyen lévő Gizella-kápolnát felújíttatta, és attól kezdve a püspöki alkalmazottak részére mindennap szentmisét mondattott benne.

A reformkori országgyűléseken, valamint a győri, zalai, veszprémi és Fejér vármegyei gyűléseken minden eddiginél aktívabb szerepet vállalt, kitűnt konzervativizmusával és az egyházi kiváltságok védelmezésével. Az ellenzék köreiben a konzervatív párt vezéréként és a reformok fő akadályozójaként tartották számon, nem ok nélkül. Z. a tervezett polgári-liberális követeléseket hevesen ellenezte, amiben megerősítették az ellenzék egyházellenes megnyilvánulásai. A reformtervezetekből hiányolta az egyház jövőjét biztosító garanciákat. 1843-ban rokona, Metternich kancellár kormányzati politikáját támogatva több ezer forintot áldozott a zalai liberálisok megbuktatására. Különösen a hírhedt konzervatív jelöltet, Forintos Györgyöt támogatta a reformpolitikus Deák Ferencsel szemben. Az 1843. áprilisi vármegyei közgyűlésen a részben megfélemlített, lepénzelt és leitatott kisenemesek leszavazták a nemesi adózás tervét, ami Deák visszalépését eredményezte. 1848-ban a köznemesség felvonultatásával támogatta azokat a törekvéseket, amelyek a Fejér vármegyei kormányhű közigazgatás fenntartására irányultak, azonban csak részben járt sikerrel.

Hangsúlyosan konzervatív álláspontja miatt Z. az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején szinte szükségszerűen az események fókuszá-

ba került. Scitovszky János pécsi, Haulik György zágrábi, Karner Antal székesfehérvári püspökök mellett Z. volt a negyedik főpásztor, akiben az udvar teljesen megbízott. Az áprilisi törvények elfogadása után Z. 1848. április 20-i körlevelében tájékoztatta a papságot a nemzetőrség felállításáról. Arra is felszólította papjait, hogy írják össze a dézsma és a robot eltörlése miatti károkat, tájékoztassák a híveket a politikai eseményekről, és tegyenek meg mindent a vagyonbiztonság megvédésének érdekében. Májusban a lelkészek és a tanítók javadalmainak biztosítására kérte a veszprémi alispánt, miután a hívek több helyen megtagadták a szolgálatokat. Júniusban tanácskozást tartott Veszprémben, ahol a püspöki kar országgyűléshez intézett petícióját vitatták meg. Z. tagja lett a nemzeti zsinat előkészítő bizottságának is, az általa összehívott szeptemberi papi konferencia 35 pontból álló felterjesztést fogalmazott meg egyházkormányzati, oktatási és vagyoni kérdésekről. A horvát csapatok őszi támadásaik során fel dúlták Z. szentiváni magánbirtokát Fejér vármegyében, ő maga pedig fejsérülést szenvedett. Josip Jelačić bán írásban kért bocsánatot tőle. Sokkal fájdalmasabban érintette öccsének, Ödönnek elvesztése, akit 1848. szeptember 30-án Görgey Artúr, a honvédség későbbi fővezére hűtlenség vádjával a Csepel-szigeten felakasztatott. Viale bécsi nuncius az esetet a Kossuth-kormány diktatórikus vonásának bizonyítékeként értékelte, valamint olyan lépésnek, amely a főnemességet távol tartja a nemzeti mozgalomtól. A kivégzés hírére Veszprémben tüntetni kezdtek a püspök ellen, és letartóztatását követelték. Z. a fenyegetések és októberre várt letartóztatása elől drámai körülmények között Ausztriába menekült, és a püspökség kormányzását az általános helynökre, Küllei János nagyprépostra bízta, akivel ettől kezdve állandó levelezésben állt. A keltezések alapján Z. egy éves távolléte alatt Salzburgban, Grazban, Pozsonyban és Triesztben tartózkodott.

Salzburgból novemberben megbízta helynökét, hogy betegségére hivatkozva szerezzen számára felmentést a magyar állampolgárok 1848. október 10-én elrendelt hazatérési kötelezettsége alól. A kormány megtagadta a kérést, sőt, Kossuth Lajos írásban értesítette a püspöki kart, hogy a püspök veszprémi palotáját lepecsételtették, vagyonát zár alá helyezték. Az ellene lefolytatott perben Z-t távollétében az ellenséggel való kollaborálás miatt vétkesnek találták, ezért a püspöki széket üresnek nyilvánították. A püspöki kar 1848. december 11-i ülésén ezt az intézkedést önkényes és a kánonjogot

sértő lépésnek nyilvánította, arra hivatkozva, hogy a Z. által hozott intézkedések garantálják az egyházmegye szabályszerű kormányzatát. A veszprémi káptalan is kitarzott a püspök mellett, és megtagadta a káptalani helynök megválasztását. A kiélezett helyzet miatt az idős Küllei János helynök felmentését kérte a püspöktől. Z. elfogadta lemondását és új általános helynököt nevezett ki Szmodiss János személyében, valamint új irodaigazgatót és titkárt is állított a püspöki aulába. Az új helynök is állandó levelezésben állt a püspökkel, és részletes jelentéseket küldött neki az egyházmegye helyzetéről. Z. a személyét ért támadásoktól felőrlődve, a papság és a hívek érdekeit szem előtt tartva végül úgy döntött, hogy lemond püspöki hivataláról. 1849. március 4-én levelet küldött Olmützbe Ferenc József császárnak, amelyben arra kérte az uralkodót, hogy a lemondási kérelmét juttassa el a Szentszéknek. IX. Pius 1849. június 25-én beleegyezett a püspök lemondásába, amelyet azonban csak október végén, a hivatali utód kinevezése után hirdettek ki. A későbbi években közzétett visszaemlékezések szerint Z. személyesen is előadta indítékait a pápának, Felix Schwarzenberg herceg azonban hiába próbálta rávenni lemondása visszavonására. IX. Pius egy Krisztus-mellképet ábrázoló kámeát ajándékozott neki, amelyet Zichy Liora grófnő 1879-ben egy jótékonyági árverésre eladományozott.

A forradalom és szabadságharc bukása után Z. 1849 októberében visszatért Magyarországra, azonban elkerülte Veszprémet és először szentiváni birtokán telepedett le. Ettől kezdve visszavonultságban élt Fejér, Veszprém, Somogy és Bihar vármegyei birtokain, a teleket rendszeresen Dél-Tirolban töltötte. Anekdotaszerű megemlékezések szerint 1850-től orvostudományi előadásokat hallgatott Bécsben, ahol találkozott az ugyancsak a forradalom miatt elmenekült Bémer László nagyváradi püspökkel. Kezdődő betegségét Z. Erdélyben, az óradnai (Rodna RO) fürdőhelyen kezelte, ahol 1858-ban 17 holdnyi birtokot vásárolt és élete hátralévő részét töltötte. Papi tevékenységet itt már nem végzett, hanem birtokai gazdaságával foglalkozott és a környék jótevőjeként lépett fel. A kérelmezőket bőkezűen támogatta, és a környék betegei számára ingyenes orvosi ellátásról gondoskodott. Kastélyában kórházat rendeztetett be, és a betegek gondozásában maga is részt vett. Két görögkatolikus rítusú oláh faluban templomot építtetett. Hajdani egyházmegyéjét is támogatta, az idős papok ellátásáról gondoskodó Domonkos Intézetnek 1874-ben 25 000 ezüstforintot adományozott. Végrendeletében 45 000 forinttal támogatott főleg veszprémi,

budai és rozsnyói alapítványokat, intézményeket és egyesületeket. További 25 000 forintot hivatalnokaira és cselédeire hagyott. Teljes hagyatéka valójában sokkal nagyobb volt, amelyet főként kedvenc unokaöccse, Z. Jenő örökölt.

A liberális sajtóorgánumok megemlékezései szerint Z. kevésbé folytatott papi életstílust. E lapok említették az 1848. évi elfojtott botránypert és Z. hiányzó szociális elkötelezettségét is. Tizenöt évvel Z. halála után az Osztrák–Magyar Államvasút inspektora, B. Reiner († 1848), aki emellett szabad-elvű sajtóorgánumok tárcaírója is volt, anekdotaszerű visszaemlékezéseket közölt Z-ről („*Graf Dominik Zichy, der Bischof-Sonderling*”/„*Gróf Zichy Domonkos, a külön püspök*”). A régi világ maradványaként mutatta be a püspököt, aki erős rendi öntudattal bírt, például soha nem ment át a Lánchídon, mert úgy vélte, hogy a megfizetendő hídvám sérti a nemesi előjogokat.

Z. túlélte hivatali utódját, Ranolder János püspököt. 71 éves korában, 1879. október 30-án hunyt el. 1879. november 2-án az óradnai temetőben helyezték örök nyugalomra. November 7-én Kovács Zsigmond veszprémi püspök engedtelő szentmisét mutatott be érte a székesegyházban, november 29-én pedig az egyházmegye összes templomában ünnepélyes gyászmisét celebráltak érte.

• *Művei: Örömvess, melyet Méltgs Szolga Egyházi Marics István Dávid úr érdemeinek, midőn Torna vármegyének főispánnnyává neveztetnék, baráti szeretetből áldozott*, Komárom 1837; *Keresztényi erősség lelkének szüksége, főpásztori beszéd, melyet beiktatásakor Rozsnyón tartott*, Székesfehérvár 1841; *Keresztényi buzgóság szüksége. A veszprémi püspökségbe való beiktatásakor mondott beszéde*, Veszprém 1842. • *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, III/2, 881; SZINNYEI, XIV, 1814. • *Források*: VÉL H/1–2, Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; LUKSICS PÁL, *A gr. Zichy család zselői nemzetségi levéltára*, Levéltári Közlemények 1929/3–4, 229; MNL OL Zichy család zselői iratai (P 707), Újabb szerzeményű iratok, Fasc. 41. Pápai brevék és bul-lák 1840–1842; PL Hám iratok, Zichy Domonkos emigrációja és a székesegyház; *Vereinigte Ofner-Pester-Zeitung* 31. 3. 1842; *Weltblatt* 10. 1. 1880; *Neue Freie Presse* 31. 10. 1879, 30. 10. 1887 [nekrológok], (*Linzer*) *Tages-Post* 4. 11. 1879. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 466–471; BEDY, *A győri székeskáptalan*, 476; BÍRÓ VENCEL, *Gróf Zichy Domonkos Erdélyben*, Erdélyi tudományos füzetek 140, Kolozsvár 1942; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; FARKAS GÁBOR, *Zichy Domonkos történelmi öröksége*, Veszprémi Szemle 13 (2008) 1–2. sz.; HC VII–IX; HORVÁTH SZALÉZ, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök meghurcoltatása 1848–49-ben*, KSz 47 (1933) 2: 81–96, 170–184; LUKÁCS, *Vaticán*; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Budapest 1928, 171; MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatásai 1845–1846-ben* (Veszprémi Egyházmegye

Múltjából 7), Veszprém 1941; MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos rozsnyói püspök*, Regnum 5 (1942–43) 501–523; MOLNÁR ANDRÁS, *Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson*, Levéltári Szemle 37 (1987) 2: 47–59; PFEIFFER, 64–65; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*.

- KLIBER, *Bischofslexikon*, 271–275.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.6. RANOLDER JÁNOS (1806–1875)

Veszprém, 1850. május 19. – 1875. szeptember 12.

1806. május 16-án született Pécsen, Ranolder Ferenc kesztyűkészítő és Hubás Cecília szülőktől, feltehetően magyarországi német családba. Bátyja, Ranolder Károly is egyházi pályára lépett, később dárdai, majd beremendi plébános lett. R. a gimnáziumot szülővárosában a ciszterciek gimnáziumában végezte, majd 1824-ben felvételt nyert a veszprémi szemináriumba. Teológiát a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen hallgatott, és ott tette le dogmatika, biblikum és egyháztörténeti/egyházi jogi szigorlatát. 1828-tól a pécsi püspöki irodában teljesített szolgálatot. 1829. május 17-én báró Szepesy Ignác pécsi püspök szentelte pappá, feltehetően családi okból a Pécs közeli Magyarsarlóson. 1829. november 10-én felvételt nyert a bécsi *Augustineum* (*Frintaneum*) papi kollégiumba. Ottani tanulmányait 1830 januárjában kezdte meg azzal a céllal, hogy utolsó, morál- és pasztorálteológiai szigorlataira felkészüljön, melyeket március 24-én le is tett. Miután sikeresen megvédte *De Prophetia et Prophetiis Veteris Foederis* c. értekezését, 1830. július 26-án a bécsi egyetem teológiai doktorrá avatta. Emellett intenzív olvasással és a kollégium biblikum előadásainak hallgatásával előkészületeket tett a számára előírt szentírástudományi tanári állásra. A ház előjárósága dicséretben részesítette R-t, aki a kollégiumot 1831 augusztusában hagyta el, hogy hazatérjen egyházmegyéjébe.

1831–1840 között szentírástudományt és közel-keleti nyelveket tanított a pécsi szemináriumban, emellett 1834-től püspöki segédkönyvtáros és

szentszéki ülnök, 1840-től kötelékvédő volt. 1834–1835 között Szepesy püspökkel együtt dolgozott a Szentírás új magyar fordításán. Másik jelentős tudományos munkája az 1838-ban megjelent *Hermeneutica* volt. E művében elfordult a bibliai könyvek elsődlegesen történeti elemzésétől, és hangsúlyozta az egyházi hagyománynak az értelmezésben játszott szerepét, valamint az egyházatyák hivatkozásait a szentírási könyvekre. A kézikönyv, amely ezzel megfelelt az akkori konzervatív szentszéki irányzatnak, két magyar (Pécs 1838, Buda 1859) és három római kiadást is megért. Ferdinánd király 1834-ben római tartózkodása alkalmával a könyv egy példányát XVI. Gergely pápának ajándékozta, aki elismerően nyilatkozott a kötetről. R. munkája számos európai országban és a tengerentúlon is beépült a teológiai oktatásba.

Tudományos előmenetele és nyelvi képességei elismeréseként R-t 1840-ben a pesti egyetem bölcsészettudományi karán rendszerezített hittanárnak és az Egyetemi templom hitszónokának nevezték ki. R. tökéletesen prédikált magyarul, németül és latinul. Szentbeszédeinek egy része 1842-ben nyomtatásban is megjelent *Sacri sermones* címmel. Ekkoriban nyelvismeretét tovább fejlesztve elsajátította a francia, olasz, spanyol és angol nyelvet. 1843–1846 között az egyetemen helyettes tanárként görög filológiát is tanított. A reformkor éveiben beutazta szinte egész Európát, többek között Angliát és Belgiumot, 1839-ben Bajorországot, Württemberget, Badent, Elzászt, Poroszországot, Cseh- és Morvaországot, 1843-ban Ausztriát, Svájcot, Itália távoli részeit, többek között Szardíniát és Szicíliát, ezen felül Savoyát és Franciaország déli részét. Utazásain számos ismeretséget kötött, az egyes régiók vallási viszonyairól és egyházi szokásairól szerzett benyomásait és tapasztalatait 1843–1844-ben a *Religio* c. folyóiratban tárta a széles közönség elé.

1845. november 27-én pécsi kanonokká nevezték ki. 1846-tól 1848 októberéig a pécsi szeminárium igazgatója lett. 1848-ban a teológiai oktatás reformjának tárgyalásakor részt vett a nemzeti zsinat előkészítő bizottságának munkájában. 1849-ben, miután a kormány a januári püspökkari körlevél miatt Hám János esztergomi érseket és Scitovszky János pécsi püspököt hazaárulónak bélyegezte, Ranolder – feltehetően áprilisban – követte püspökét Bécsbe, ahol a Magyar Udvari Kancellárián az egyházi ügyek referense lett. Ottani működésének egyetlen nyoma, hogy ő hitelesítette Hám prímás lemondó levelét. 1849 májusában elnyerte az iváni apáti címet és javadalmat.

Az új esztergomi érsek, Scitovszky R-t először a váci püspökségre ajánlotta. Mivel azonban R. nem tudott szlovákul, 1849-ben a visszavonulásra kényszerült Zichy veszprémi püspök helyébe javasolta. Alexander Bach miniszter támogatta a javaslatot arra hivatkozva, hogy R. ismeri „az évek óta elégtelen vezetés alatt álló egyházmegye viszonyait”, a nép és a papság körében pedig „általános megbecsülésnek” örvend. Kiemelte R. „feddhetetlen életvitelét” és „a kormány iránti kipróbált hűségét és engedelmességét” is. Ferenc József király 1849. október 27-én nevezte ki R-t. Az információs eljárást Michele Viale-Prelà nuncius folytatta le november 10-én. Tanúként a pesti teológia tanárok nevében Sajághy Sándor kalocsai kanonokot, valamint Baán József pécsi szentszéki jegyzőt, R. egykori tanítványát hallgatták meg. IX. Pius az 1850. január 7-i konzisztóriumon hagyta jóvá a döntést. 1850. május 12-én Scitovszky János Pécssett szentelte püspökké. A kinevezés körülményeire való tekintettel R-t a bécsi udvar kegyencének tekintették, személyét bizalmatlanság övezte. Teljes csendben vonult be Veszprémbe, majd három nappal később, 1850. május 19-én foglalta el püspöki székét. Alaposan kidolgozott beiktatási beszédébe nagyszámú szentírási idézetet épített be. Székfoglalója alkalmával adományokat osztott szét és támogatta a veszprémi tűzvész károsultjait.

R. ragaszkodott az egyház illetékességéhez azoknak a papoknak az ügyében, akik a szabadságharc alatti viselkedésük miatt büntetőjogilag üldözésnek voltak kitéve. Hogy kivonja őket a hatóságok ellenőrzése alól, egyházi eljárást indított ellenük és néhányukat kolostorba záratta. Schmerling igazságügyminiszter (1849–1851) idején – a hatóság belső megítélése szerint – R. azokhoz a püspökökhöz tartozott, akik a magyarországi sérelmek ellenére a Szentszék és ezzel a kormányzat irányát támogatták. R. a püspöki kar több szűkebb körű testületének is tagja volt, 1850-ben például részt vett annak a bizottságnak a munkájában, amely a júniusi püspöki konferencián 13 beadványt dolgozott ki és terjesztett elő a királynak – többek között egy konkordátum megkötésére irányuló kérvényt. R. magántitkárának Kovács Zsigmondot, a pesti szeminárium prefektusát tette meg, aki R. alatt 1854-ben irodaigazgató és oldalkanonok lett. Kovács 1867-ben egy R-el támadt konfliktusa miatt távozott az aulából, majd 1869-ben pécsi püspöki kinevezést nyert.

R. egyházkormányzása teológiai tanári és egyetemi hitszónoki tapasztalataira épült. Szigorúan egyházi irányvonalat képviselt a szekularizáció és a ve-

télkedő vallási csoportok elhárítása érdekében. Mindezt programszerűen fejtette ki körleveleiben, amelyekben nagy teológiai felkészültséggel tárgyalta a korszak erkölcsi és vallási kérdéseit. Bírálta például Ernest Renan *Jézus élete* c. munkáját vagy a kommunista tanok korai megnyilvánulásait. 1852-ben püspöki értekezlet összehívását kezdeményezte a vegyes házasságok és az elkeresztelek rendezésére az egyház normái szerint. 1856-ban lépéseket tett a katolikus iskolákban működő protestáns tanítók felmentésének érdekében, és püspöki vétőjogot követelt a tanítói állások betöltésénél. 1855-ben rendőri intézkedést kért a Keszthely környéki „Krisztus követői” szekta felszámolásához.

Saját maga számára kitűzött pasztorális céljai elérése érdekében kiemelt figyelmet fordított az alapos papképzésre és -nevelésre. Ennek érdekében támogatta a homiletikai gyakorlatokat a szemináriumban, és nyomtatásban is megjelentette több mint 40 szeminarista kiemelkedő prédikációját *Bőjti beszédek* címmel. A szemináriumban megalapította a Pázmány Kört. Minden növendékpapnak saját Szentírást adott a bibliai ismeretének elmélyítésére. 1858-ban az esztergomi tartományi zsinaton javaslatot terjesztett elő a papneveléssel kapcsolatban. Hangsúlyozta az oktatásügy jelentőségét az ifjúság nevelése érdekében, különösen a fiatal lányok esetében, akiknek mint leendő anyáknak kulcsszerepet tulajdonított. Ebből kiindulva a lányképzés lehetőségeit főleg a hátrányos szociális helyzetben lévő városi környezetben próbálta javítani, amihez egyházmegyéjébe meghívta az irgalmas nővéreket. 1854-ben házat vásárolt nekik Veszprémben, és fenntartásukra 20 000 forintos alapítványt tett. Először 12 nővér érkezett Grazból és Pestről, akiknek fizetését R. magára vállalta. Közülük hatan a városi kórházban szolgáltak. 1864-ben és 1868-ban külön alapok létesítésével a nővérek működését kiterjesztette Pápára, Keszthelyre és Kaposvárra. 1869-ben Nagykanizsán iskolát szeretett volna nyitni számukra, de a liberális városi tanács elutasította ajánlatát. Az intézet alapítása végül 1872-ben Tapolcán valósult meg. Utolsó nagy alkotása a budapesti Ranolder-intézet megalapítása volt, 50 000 forintos alappal, azonban ennek megnyitását a liberális városvezetés évekig húzódó ellenállása miatt már nem érhetette meg. Az intézet 1893-ban tanárképző főiskolával bővült, ezzel a magyarországi nőnevelés egyik központi intézménye lett.

A Szentszékkal jó kapcsolatokat ápolt. 1862-ben IX. Pius pápai trónállóra nevezte ki, és ugyanebben az évben Rómában részt vett egy püspöki találkozáson. 1867-ben pedig Szent Péter és Pál apostolfejedelmek halálának

800 éves nagy jubileumi ünnepségére utazott az Örök Városba. 1869. december végén érkezett meg titkárával, Jánosi Gusztávval az I. Vatikáni Zsinatra. Jánosi ettől kezdve folyamatosan tájékoztatást adott Rómából a *Fővárosi Lapok*ban, a zsinatról készített kétkötetes titkos feljegyzéseit később azonban elégette. R. a zsinaton a pápai tévedhetetlenség dogmává emelésével szemben foglalt állást. Meggyőződése szerint – amelyet már 1870 márciusában, a vita kezdetén tömör írásbeli beadványában kifejtett – a pápa és az egyház rosszul teszi, hogy ezt az „új, haszontalan és veszélyes kérdést” tárgyalja a zsinaton. Javasolta, hogy a pápa vegye le a kérdést a napirendről, mivel az egyház kétezer évig beírta e dogma nélkül, ami vegyes felekezetű területeken csak a katolikusok ellenfeleinek kedvezne. A zsinaton történő egyetlen, május 14-i felszólalásakor is – amely megnyitotta az osztrák–magyar püspöki kar ellenszavazatainak sorát és amelyet az ellenzék soraiban lelkesen fogadtak – a határozatok elnapolását sürgette. A döntő ülésen, a július 13-i előzetes szavazáson R. a jelenlévő 12 magyar püspökhöz hasonlóan nemmel szavazott. A Szentszék zsinat utáni, a zsinati határozatok kihirdetésére vonatkozó felszólításának R. ötödik magyar püspökként 1871. június 16-án tett eleget igen visszafogottan, két mondatban elismerve a Szentszék iránti hűségét és ebből következően az érvényes határozatokat.

Irodalmi munkásságát püspök korában is folytatta. 1854-ben megjelentette *A katolikus Anyaszentegyház szertartásai* c. munkáját. 1854-ben és 1857-ben két kötetben kiadta a későbbi salzburgi érsek, Augustin Gruber hitoktatási alapművének magyar fordítását *A hitoktatás gyakorlati kézikönyve* címen. Az évek során több állami és egyházi kitüntetést kapott, 1855-ben a hittudományi kar doktori testületének tagjai közé választották. Az 1866-os német háború költségeihez 10 000 forinttal járult hozzá. 1867. június 8-án ő koronázta meg Erzsébet királynét, aki ebből az alkalomból gyémántos mellkeresztel ajándékozta meg, és koronázási ruháját is felajánlotta miséruhák készítésére.

R. egyházkormányzása alatt gondot fordított az egyházmegye lelkipásztori struktúrájának fejlesztésére is. 1860-ban megalapította a görgegyi, majd 1875-ben a háromfai plébániát, továbbá 1872-ben Cseszneken helyi káplánságot hozott létre. Sármelléken új plébániaházat emelt, az alsópáhoki, gógánfai, sümegcsehi plébániát pedig restauráltatta. Átépíttette és kibővítette a sümegi, karádi, somogyacsai és kisbarátapáti

templomokat. Utolsó, nagyobb szabású vállalkozása a veszprémi városi plébánia megépítése volt. Kisfaludy Sándor költőnek és drámaírónak síremléket emeltetett a sümegi temetőben, a Badacsony tetejére pedig keresztet állíttatott.

Nagy tisztelet övezte R-t szociális elkötelezettsége miatt. Jótékony célú tevékenységére bőséges jövedelmének jelentős részét használta fel. Irány-mutató volt R-nek az a döntése, hogy a püspöki menzajövedelmek feudális szolgáltatásainak megváltási összegéből alapot hozott létre. A közel 740 000 forintnyi úrbérváltásból a király és a pápa hozzájárulásával 1857-ben létrehozta a Ferenc József-alapot (alapítólevél: 1860), amelynek mintegy 37 000 forintos évi hozamát 120 alacsonyabban dotált plébánia, 72 segédlelkész és 140 tanító, továbbá a szeminárium és a jótékony nőegyletek intézményeinek támogatására ajánlotta fel. Az összegből több mint 5000 forintot a mindenkor ordinárius használhatott fel saját maga által meghatározott jótékony célra. A püspöki birtokok jövedelme 1871-ben közel 90 000 forintot tett ki. R. kész volt ennek felét a püspöki pénztárba befizetni, az összeg másik feléről azonban szabadon rendelkezett. Szociális tevékenysége során alapítványokat hozott létre szegény betegek gyógyítására, és naponta 600 szegényt látott el étellel vallási különbség nélkül. A papi nyugdíjalapot és az elődje által alapított Domonkos Intézetet 1860-ban több ezer forinttal támogatta, ő maga évi 120 forintos hozzájárulást vállalt. A „Gondviselés” tanítói nyugdíjalapnak jelentősebb összeget (3000 Ft) juttatott, sőt a görögkatolikus papok segélyezésére 10 000 forintot adományozott. Egyénileg jelentős összegekkel támogatott idős vagy rokkant papokat, katonazseregeket és -árvákat, valamint a természeti és tűzkárok áldozatait, például az 1864–1865. évi aszály- és fagykárosultakat.

Jótékony tevékenységének alapját az egyik legnagyobb és leggazdagabb magyarországi püspökség kiterjedt birtokai adták, amelyeken R. aktív és innovatív gazdálkodást vezetett be. R. beleegyezésével a püspöki birtokigazgatás intenzív szőlőtermesztésbe kezdett több kiválasztott területen. Csopakon, Badacsonyon, a Somló-hegyen és a Hegyalján szőlőket telepített, és modern alapokra helyezte a fajtanemesítést. Az 50 holdas csopaki püspöki birtokon rekordsebességgel, három hónap alatt hatalmas kastélyt, borospincét és préházat emeltetett és vincelléreket fogadott. A szőlőtermesztés népszerűsítése érdekében nagy mennyiségben szőlőoltványokat ajándékozott a környékbeli földműveseknek. Nevéhez fűződik a csopaki bortermelés nemzetközi hírűvének megalapítása. A püspöki borok nemzetközi elis-

meréseket kaptak (például 1865 Dublin, 1869 Boroszló). Az 1878. évi párizsi világkiállításon a borokat azzal a díszes albummal reklámozták, amelyet a káptalan 1875-ben R. 25 éves püspöki jubileumára készíttetett, majd a kiállításra a kultuszminiszter rendelkezésére bocsátott. R. állítólag a pápai udvart is ellátta somlói borral, azonban a zsinat előtt nagyvonalúbban, mint azután. Aktívan támogatta a kormánynak a magyar selyemhernyó-tenyésztéssel kapcsolatos kezdeményezését. Karádon gőzmalmot építtetett, ezzel megkímélve a Somogy vármegyei gazdákat a szomszédos Zala vármegyébe vezető hosszú úttól, ezáltal csökkentve a liszt árát. Ezenfelül támogatta a keszthelyi Georgikon gazdasági intézetet is.

A sokoldalú vállalkozások ellenére a püspökség anyagi helyzete egyre nehezebbé vált. R. hivatali működése utolsó éveiben egyre több volt a panasza a pazarlásra és a püspöki erdőkben történt törvénytelen rablógazdálkodásra. A problémák miatt R-t magához idézte Simor János hercegprímás. R. nem engedelmeskedett a felszólításnak, hanem már betegen visszavonult csopaki birtokára. Itt elzárkózó életet élt, majd 1875. szeptember 12-én szélütés következtében elhunyt. A gyászmisét és a temetési szertartást egykori titkára, Kovács Zsigmond pécsi püspök végezte, a megemlékezést Szabó Imre szombathelyi püspök tartotta. A veszprémi alsóvárosi köztemetőben felállított családi sírboltba temették szeptember 15-én. Csak R. halála után derült fény az egyházmegye pénzügyi problémáinak és eladósodásának mértékére, ami sajtóvitát váltott ki az elhunyt püspök gazdasági kormányzásáról. Az ennek során emelt vádakkal szemben Eötvös Károly veszprémi ügyvéd és egykori képviselő védelmébe vette az elhunytat, hivatkozva a hazafias és jótékony célokra áldozott 2,2 millió forintra és 3600 lány nevelését biztosító alapítványokra. Az ügyvéd szerint R. saját magára évente csupán 4000–5000 forintot költött. A kultuszminisztérium azt feltételezte a rokonságról, hogy aránytalanul és jogtalanul meggazdagodott a vagyonból, a vádak egyeztető tárgyalásokhoz vezettek. Jacobini nuncius sajnálatára a gyenge anyagi helyzet a kormány számára indokul szolgált arra, hogy a püspöki széket hosszú ideig ne töltsé be.

1991-ben R. hamvait áthelyezték a veszprémi Szent Mihály-székesegyház kriptájába, ahol fehér márványtábla jelzi nyughelyét. Veszprém város önkormányzata Ranolder-díjat alapított emlékére az oktatás és nevelés területén kiemelkedő személyek munkájának elismerésére. Budapesten és Veszprémben utcát neveztek el róla.

- *Művei: Hermeneuticae biblicae generalis principia rationalia christiana et catholica*, Pécs 1838, Buda 1859; *Sermones sacri auditoribus suis oblati*, Pest 1842; *A katolikus Anyaszentegyház szer-tartásai*, Veszprém 1851; *Elisabeth (Gisela) Herzogin Baiern, erste Königin von Ungarn*, Wien 1854.
- *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, II/1, 1179; SZINNYEI, XI, 544–45. • *Források*: VÉL H Pfeiffer János I/1–2. Püspökök; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. 1, 623–624; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Innsbrucker Nachrichten* II. 4. 1857; *Wiener Zeitung* 12. 6. 1860; *Das Vaterland* 4. 10. 1876 [nekrológ]. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanium*; ADRIÁNYI, *Bach korszak*, 46, 47, 62, 63, 91, 95, 105, 108, 163; ÁDÁM, *A veszprémi székes-egyház*, 464–489; HC VII–IX; LUKÁCS, *Vatican*, 92, 140, 189–190; PFEIFFER, 43–46; SASHEGYI OSZKÁR, *Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867*, Budapest 1959, 176; SCHATZ, *Vaticanium I*, Bd. 3; TAKÁCS LAJOS, *Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága*, Veszprém 1987; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VARGA BÉLA ET AL. (szerk.), *Veszprém Város Lexikona*, Veszprém 2009, 681.
- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 275–282.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.7. KOVÁCS ZSIGMOND [KOVÁTS] (1820–1887)

Pécs, 1869. augusztus 25. – 1877. június 25.

Veszprém, 1877. szeptember 2. – 1887. június 28.

1820. október 21-én született a Zala vármegyei Bánokszentgyörgyön, kismemesi eredetű, szlovén polgári családba. Apja K. Antal, anyja Rózsás Klára. Apja gazdatisztként dolgozott az Esterházy család alsólendvai (Lendava SLO) uradalmában. Nehéz anyagi helyzete ellenére gondoskodott fia neveltetéséről. K. az iskolát Nagykanizsán, majd Varasdon (Varaždin HR) végezte, ahol a horvát nyelvet is elsajátította. Középiskolai tanulmányait 1835-ben Pécsen kezdte el a Szepesy-féle jogi *Lyceumban*. A bölcsészeti tanfolyamot kitűnő eredménnyel fejezte be. A veszprémi szeminárium növendékeként 1837–1841 között a bécsi *Pazmaneumban* teológiát hallgatott, ahol bibliumból szigorlatozott. Még alszerpapként, 1841. október 29-én belépett a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), hogy felkészüljön további – a bécsi egyetemen leteendő – szigorlataira. A kánoni korra eljutó K-t 1844. január 13-án szentelte áldozópappá Pollitzer Mátyás telmesi címzetes püspök

a Szent István-dómban (*Stephansdom*). Részt vett a ház lelkigyakorlatain, illetve maga is tartott elmélkedéseket és előadásokat, amivel elnyerte a ház előjáróinak tetszését. A fiatal pap többször is vállalt gyóntatást a Szent Orsolya leányiskolában. Miután sikerrel védte meg *De mythica interpretatione biblicorum* c. doktori értekezését, 1844. november 26-án teológiai doktorátust szerzett. Az intézményt december 1-jén hagyta el. Utolsó minősítései dicséret mellett kritikát is tartalmaztak: szívesen „lépett kapcsolatba a külvilággal”, és többször megszegte a főelőjáróval kapcsolatos illemszabályokat.

Ezt követően 1845 januárjától káplánként teljesített lelkipásztori szolgálatot Sümegcsehiben, majd augusztusban Kopácsy hercegprímás – az illetékes Zichy püspökkel egyeztetve – a pesti Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjének (*praefectus*) tette meg. K. egyúttal az egyetemen is tanított tanársegédként. 1849 áprilisában megtagadta a debreceni kormány felé a hűségnyilatkozat aláírását. 1850-ben az egyetem felvette a doktori kollégiumba. Ugyanazon évben egyházi és világi francia szerzők alapján tanulmányt írt *A pápa világi fejedelemisége* címmel. Ebben a pápa világi hatalmának problémáját a kezdetektől egészen a IX. Pius alatti helyzetig – különösen a pápának az olasz nemzeti mozgalom elleni harcáig – fejtette ki. Szakszerű, irodalmi színvonalú fejtegetései, illetve mérsékelt, liberális hangja kiváltották Ranolder veszprémi püspök tetszését, aki K-t 1850-ben magántitkárává, a következő évben szentszéki jegyzővé, 1854-ben oldalkanonokká nevezte ki. E minőségében 1858-ban részt vett az esztergomi tartományi zsinaton. Tovább haladva az egyházi ranglétrán, 1857-ben pápai főesperes, 1858-ban Szent Péterről nevezett bodrogmonostori címzetes apát, 1866-ban sümegi főesperes lett. Akkoriban rendszeresen publikált a *Religio* c. folyóiratban. Ferenc József 1867. évi koronázásán könyvvivői (*librifér*) feladatot töltött be. Ugyanabban az évben – Ranolder püspökkel támadt viszálya után – hétszemélynöki (*septemvir*) és királyi táblai prelátusi tisztségre kapott meghívást, mely lehetővé tette méltó távozását Veszprémből és átköltözését Pestre. A hivatalt az 1869. évi bírósági reformig töltötte be, amikor K. már biztosan pécsi püspökjelölt volt.

Eötvös József kultuszminiszter – Simor hercegprímással egyetértésben, aki a *Pazmaneumban* a püspökjelölt előjárója volt – 1869. január 22-én javasolta K-t a pécsi főpásztori székre. A kabinetelőterjesztés szerint Eötvös alkalmasnak tartotta K-t arra, hogy Pécssett – a hivatali előd kora és gyengesége miatt némileg szétzilált egyházmegyében – ismét „helyreállítsa a rendet”, illetve „minden cselekedetével az egyházi és a világi polgárság ma-

gasabb céljainak elérését segítse”. Az uralkodó a javaslatot 1869. január 26-án hagyta jóvá, melyet IX. Pius pápa június 25-én erősített meg. A hercegprímás augusztus 15-én Esztergomban szentelte püspökké K-t, aki augusztus 22-én az esti vonattal, észrevétlenül érkezett Pécsre. Ünnepélyes beiktatására augusztus 25-én került sor. A helyi sajtó értesülése szerint K. visszautasította az egri püspökséget, és neve a korabeli lapokban Haulik zágrábi érsek hivatali utódjaként is felmerült.

K. az I. Vatikáni Zsinatra 1869. november 30-án érkezett meg, ahol a pápai dogmák megfogalmazásában a magyar püspöki kar álláspontjához csatlakozott: nem időszerű a kihirdetés. 1870 márciusának nyugtalan légkörében K-nak különleges szerep jutott. Miután kitudódott az egyházzal szülő tervezet (*schema*), Magyarországon a közfelháborodás vihara söpört végig: az illetékesek sötét színekkel festették le az egyház és az állam jövőbeli viszonyát. K. – rokoni kapcsolatai révén – közvetített a kormány és a magyar püspöki kar között. Fivére, Kovács Kálmán miniszteri tanácsos egy római látogatásakor a kultuszminiszter hivatalos levelén kívül egy a püspököknek szóló bizalmas levelet is átadott, melyet sógora, Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter fogalmazott meg, aki régóta barátságban volt K-al. Az írásokat a kormány nyomatékos szóbeli figyelmeztetése egészítette ki, mely nem utolsósorban az egyházi vagyon elvesztését helyezte kilátásba. Lázás tanácskozások után a püspökök a kormánnyal egyeztetve úgy határoztak, hogy kitartanak Rómában, és a zsinati ellenzéket a még Magyarországon tartózkodó kollégáik csatlakozásával erősítik. A zsinat későbbi lefolyása során K. alig lépett fel, bejelentett beszédét az általános vita megszakadása miatt nem tarthatta meg. Miután az előzetes szavazáson leadta nemleges (*non placet*) szavazatát, 1870. július 17-én távozott Rómából. Ettől függetlenül, Róma 1870. szeptemberi elfoglalása után, október 21-i pásztorlevelében tiltakozott „az egyházi állam elrablása” miatt. A zsinat után levelezett Dupanloup orleansi püspökkel, a francia zsinati ellenzék egyik vezető személyiségével. Miután a nunciatura 1871 májusában közvetítette Róma felszólítását a zsinati határozatok elfogadására, K. a magyar püspökök között másodikként, még júniusban eleget tett ennek (beleegyező válasz: 1871. június 7., körlevél: június 29.).

K. pécsi püspöksége alatt kibővítette, továbbá korszerűsítette a jogi *Lyceumot* és a püspöki tanítóképzőt. A városi tanáccsal egyeztetve rendezte az elemi iskolák hitoktatását. Rendelkezett arról, hogy a népmissziókat ne jezsuiták, hanem egyházmegyes papok végezzék. Akkortájt épült meg a töttösi (1870), a szágyi

(1871), a garéi (1873–1875), a martonfai (1874), a monyoródi (1876), a palkonyai (1876) templom, a boldogasszonyfai templomtorony (1872), a Kaposszekcső-szőlőhegyi (1870) és a romonyai (1871) kápolna, a kakasdi templomot pedig 1876-ban bővítették. K. elrendelte a székesegyház helyreállítását, amely azonban csak hivatali utódja alatt valósult meg. Közösségi és társadalmi elkötelezettsége megnyilvánult többek között az 1873. májusi jégverés által sújtottak támogatásában, emellett 200 000 forintot adományozott székvárosának, 1872-ben és 1874-ben pedig a kolerajárvány áldozatainak megsegítésére bátorította a híveket. A Kántortanítói Nyugdíjintézet működéséhez is hozzájárult. K. jó hitszónok volt, és szívesen írt, ezért papjai irodalmi ambícióit is támogatta. Ez irányú tevékenységéért számos elismerésben és állami kitüntetésben részesült.

A püspöki birtokok gazdálkodásában – továbbá jószágkormányzója, Ráth Iván kiválasztásában – kevésbé bizonyult sikeresnek. K. jóhiszeműségének tudható be, hogy anyagilag rendszeresen kihasználták, mely lelkileg is egyre inkább megviselte. Mindezt tetézte a sajtóban megszellőztetett, tisztázatlan konfliktusa Girk Alajos pécsi kanonokkal, aki az azonos családnevű korábbi pécsi püspök unokaöccse volt, és 1869-ben maga is felmerült a püspöki székház várományosaként. Feltehetően ezen nézeteltérések is hozzájárultak K. áthelyezéséhez másik székhelyre. Pécsi távozása után egy helyi német lap (*Fünfkirchner Zeitung*) „arisztokratikus tétlenséggel” jellemezte. Ezzel szemben Simor hercegprímás támogatta veszprémi áthelyezését, melyet Róma felé azzal indokolt, hogy K. az egyházmegyét a lehető legjobban kormányozta, és nem ismer alkalmasabb személyt a veszprémi püspökségre. Trefort Ágoston kultuszminiszter kiemelte, hogy K. Ranolder püspök „legbizalmasabb tanácsadója” volt, jól ismeri a viszonyokat, és Pécsen bizonyította rátermettségét. Ferenc József 1877. május 6-án nevezte ki K-t, majd IX. Pius június 25-én hagyta jóvá az áthelyezést annak ellenére, hogy az egyházfő a korabeli magyar püspöki karral szemben fenntartásainak adott hangot, miszerint „kevés vagy semmilyen buzgósággal viseltetnek Isten dicsősége, a lelke üdve és a klérus fegyelme iránt” („*con poco o nessun zelo per la gloria di Dio, bene delle anime, e disciplina del Clero*”). K. augusztus 29-én érkezett meg Veszprémbe jószágkormányzójával, Ráthtal együtt. A főpapi székházba szeptember 2-án iktatták be. Első intézkedéseként 1878-ban létrehozta az Alapítványi Hivatalt a katolikus egyesületi ügyek részére, 1879-ben pedig egyházmegyei használatra megjelentette a misekönyv és a breviárium hiányzó szövegeit.

K. új egyházmegyéjében is kiemelt figyelmet szentelt az oktatásügynek. 1880-ban felkarolta a csángók lelki gondozásának ügyét. 1882-ben felszen-

telte és maga is támogatta az elődje által alapított keszthelyi Ranolder Intézetet, ahol bármilyen vallású lány tanulhatott. Az intézmény vezetését a Grazból meghívott Szürke Nővérekre bízta. 1883-ban közegészségügyi tanfolyamot vezetett be a veszprémi papnövendékeknek. Ugyanabban az évben gyűjtést hirdetett a veszprémi főgimnázium bővítésére. 1886-ban felállította az Egyházmegyei Hittanári Képesítő Bizottságot, illetve kezdeményezte a székesegyház zenekarának és zeneiskolájának reformját.

K. a szokásos módon támogatta a vallási egyesületeket, a papi nyugdíjintézetet és az országosan működő Szent István Társulatot. Ezen felül hozzájárult a bókaházi templom helyreállításához (1879), a felsőiregi katolikus templom orgonájához (1879), a nagykanizsai kórházkápolna létesítéséhez (1883), a bánokszentgyörgyi toronyórához (1883) és a kaposvári (1886) templom építéséhez. Körleveleiben a katolikus sajtó támogatására, péterfillérek gyűjtésére, illetve a környékbeli vagy a távol eső katasztrófák áldozatainak anyagi megsegítésére buzdította a híveket. A halotti torok beszüntetését 1879-ben rendelte el. Országos híre kelt, amikor 1883-ban K. – az elsők között – körlevélben intette papságát, hogy határolódjanak el a kor fenyegető antiszemitizmusától (vö. tiszáeszlári per). Bérnakörútjain ezért a helyi izraelita hitközségek hálájukat fejezték ki. Főrendiházi mandátuma révén részt vett az ország politikai életében. 1882-ben ezer forinttal járult hozzá ahhoz, hogy a Nemzeti Múzeum megvásárolhassa Munkácsy Mihály *Krisztus Pilátus előtt* c. festményét.

K. – aki inkább szerényen élt, mint nem – Pécshez hasonlóan Veszprém-ben sem járt szerencsével a kiterjedt püspöki birtokok igazgatásában, mely egyre jobban megviselte egészségét. Az orvosok idegbajt állapítottak meg, és különféle kúrákkal gyógyították. Gyengesége miatt 1886 végétől már nem tudta többé elhagyni székvárosát. 1887. június 28-án, 67 évesen, fel nem ismert tuberkulózisban halt meg. Holttestét kettős koporsóba helyezték, és július 1-jén a veszprémi székesegyházban temették el. A püspöki vagyont a kultuszminisztérium rendelkezésére zár alá vették.

• *Művei:* *A pápa világi fejedelmisége*, Korkérdések 1 (1850); *Kalászatok Kovács Zsigmond pécsi püspök ő mlgának beigtatási beszédéből*, Religio XXVIII (1869) 19–20: 147–148, 155–157. • *Források:* PEL Káptalani Levéltár, A Pécsi Ft. káptalan üléseiről vezetett Jegyzőkönyvek (1869–1877); PEL Püspöki Levéltár, Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.i.f.i.) 1869–1877; VÉL Acta Dioecisana 1836–1845; 1877–1887; VÉL Püspöki Körlevelek 1877–1887; FZ 6. 9. 1877, 9. 9. 1877; *Marburger Zeitung* 17. 6. 1885; *Neues Fremden-Blatt* 9. 12. 1870, 24. 9.

1873; *Pester Lloyd* 4. 10. 1893; VÚ 1867. 6. 9., 1869. 8. 22., 1870. 12. 25., 1871. 1. 15., 1877. 7. 22., 1877. 9. 9., 1882. 2. 26., 1887. 7. 3., 1893. 10. 8.; ZK 1877. 9. 2., 1877. 9. 6., 1877. 9. 9., 1879. 5. 8., 1879. 9. 18., 1882. 10. 8., 1883. 1. 4., 1883. 8. 2., 1887. 7. 2., 1887. 7. 9. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Vaticanum; BRÜSZTLE, Recensio; FAZEKAS-BEKE, Abécsi Pázmáneum; FAZEKAS, Abécsi Pázmáneum... hallgatói; FERENCZY ZS. JAKAB-DANIELIK JÓZSEF, Magyar Írók. Életrajzi-gyűjtemény 2, Pest 1858; FOGL KRISZTIÁN SÁNDOR, Kovács Zsigmond püspök halotti címere, Séd VIII (2022) 2: 16-17; HC VII-IX; HERMANN EGYED, A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és abszolutizmus idejében, Gödöllő 1932; HORVÁTH ISTVÁN-KIKINDAI ANDRÁS, Az önkényuralom és a dualizmus kora, Sümegi, Pécsi Egyházmegye, 153-163; KISS JÁNOS-SZIKLAY JÁNOS, A katolikus Magyarország 1001-1901, Budapest 1902; LOVÁSZ ZSOLT, Dr. Kovács Zsigmond püspök élete, Pécs az egyháztörténet tükrében. Tanulmányok (szerk. Erdős Zoltán-Kindl Melinda), Pécs 2010, 167-182; LOVÁSZ ZSOLT-SÜMEGI JÓZSEF, Egy méltatlanul megburcolt pécsi püspök - 190 éve született Kovács Zsigmond, Jó Hír 2010. 12. 22.; PFEIFFER; SZAUTER ANTAL-BOKOR FERENC (szerk.), Emléklapok, Pécs 1871; SZINNYEI, VI; TUSOR, A bécsi Frintaneum tagjai, 209-224, A bécsi Augustineum, 32-43; VÁRADY FERENC (szerk.), Baranya multja és jelene 1, Pécs 1896.*

- Klieber, *Bischofslexikon*, 282-287.

LOVÁSZ ZSOLT

I.9.8. HORNIG KÁROLY (1840-1917)

Veszprém, 1888. szeptember 8. – 1917. február 9.

1840. augusztus 10-én született kétgyermekes családba, Hornig von Hornburg Antal vízügyi és vasúti mérnök és Koppisch/Kopics Mária idősebb fiaként Budán, ahol apja a Pest-Bécs vasútvonal építése miatt tartózkodott. A bárói rangot „von Hornburg” előnévvel nagyapja, Hornig Lajos ezredes kapta 1796-ban I. Ferenc királytól. A sziléziai eredetű család székhelye egy komáromi kastély volt. Apja újabb szolgálati helye miatt az elemi iskolát Lajtaújfalun (Neufeld a. d. Leitha A) végezte. A gimnázium első négy osztályát a bécsi piaristáknál, a következő kettőt a budai királyi katolikus gimnáziumban végezte. Az utolsó két, filozófiai osztályt az esztergomi főegyházmegye kispapjaként Nagyszombatban, az érseki gimnáziumban fejezte be, ahol 1858-ban kitüntetéssel érettségizett. Hidasy Kornél igazgató, ké-

sőbbi szombathelyi püspök közbenjárására a bécsi *Pazmaneum* helyett a pesti Központi Szemináriumba küldték teológiát tanulni, hogy a német és a latin mellett a magyar nyelvet is tökéletesen elsajátíthassa. A teológiai záróvizsga után a pesti egyetemen a biblikum szigorlatot is letette. Már egyetemi tanulmányai alatt megkezdődött egész életén át tartó publicisztikai tevékenysége.

1862. szeptember 27-én diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineumba*, ahol október 12-én kezdte meg tanulmányait. 1862. december 10-én pappá szentelték. A ház konzervatív előjárói értékeléseikben kezdetől fogva kritikát fogalmaztak meg vele szemben. Dicsérték ugyan „jó és korszerű prédikációit” és a szabályok betartását, felhozták azonban „nemeshez kevésbé illő viselkedését”, valamint, hogy „könnyelmű pap benyomását kelti” és dohányzik. Úgy vélték, H. a spirituális életet tekintve „kényelmes és közönyös”, az imában „felületes és hideg”. A figyelmeztetéseket állítólag készségesen elfogadta, de ezek nem gyakoroltak rá nagy hatást. Tanulmányi elmaradásait „bonyolult családi körülményeivel” és írói tevékenységével hozták összefüggésbe. H. 1864-ben Bécsben tette le dogmatika, morál- és pasztorálteológiai szigorlatát, két egyháztörténeti elővizsgáját a házban azonban csak ismétléssel sikerült letennie. 1866 őszén, miután „nagyobb szorgalomra” intették, a tervezett doktorátus nélkül távozott Bécsből, és a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője lett. A pesti egyetemen 1869. november 25-én doktorrá avatták. Értekezésében az egyház és állam kapcsolatának Magyarországon kényes témájával foglalkozott.

1870-ben Samassa József után az újszövetségi szentírástudományok tanára lett a pesti hittudományi karon, ahol 1874–1875-ben és 1877–1878-ban a kar dékánja is volt. 1870-ben Simor János prímást teológiai tanácsadóként elkíserte az I. Vatikáni Zsinatra, ettől kezdve római tudósítója volt a püspöki kar által támogatott *Magyar Állam* c. lapnak. Nyolcévnyi egyetemi tanársága alatt élénk irodalmi tevékenységet folytatott, több folyóiratban is publikált. Munkássága felölelte a teológiai, történelmi és hitvédelmi témák sorát, és országosan ismertté tette. 1873-ban Cselka Nándortól átvette a *Religio* szerkesztését. Felújította benne a *Havi Szemlét*, és 1874–1875-ben *Irodalmi Értesítőt* is mellékel a lapban. Az ő idejében lett a lap a katolikus érdekek elkötelezett képviselője és a modern magyar katolikus tudományosság orgánuma. Irányadó cikkeket írt a német és amerikai egyházpolitikáról, a liberalizmusról, a zsidókérdésről és a szabadkőművességről. *Amerikai viszonyok* c. cikksorozatában a Deák-párt politikáját bírálta. Irodalmi működésének érdeme volt, hogy a kormány hosszas vitát követően elismerte: a

Vallási és Tanulmányi Alap alapvetően a katolikus egyházat illeti. Magas egyházi kitüntetések mellett Simor hercegprímás 1878-ban esztergomi kanonoki kinevezést eszközölt ki számára, és megtette irodaigazgatójává. 1882-től Hidasy Kornél utódként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a katolikus ügyosztály tanácsosa lett. 1882 végén babócsai címzetes apáttá, 1883. február 9-én scardonai választott püspökké nevezték ki, 1884-ben miniszteri tanácsos lett.

Ugyanabban az évben Trefort Ágoston kultuszminiszter számára a keresztelesekkel kapcsolatos rendeletet dolgozott ki, amely bírsággal fenyegette a szabályszegő papokat és heves vitákra adott alkalmat. A miniszter és a hatóságok hallgatólagos beleegyezésével az ilyen jellegű eljárásokat azonban többnyire addig halogatták, amíg feledésbe nem merültek. 1893-ban a főrendiházban már elítélte a saját maga által megfogalmazott rendeletet. A minisztériumban betöltött befolyásos szerepe miatt püspökjelöltnek tekintették és neve már 1886-ban felmerült a váci püspöki szék betöltésénél, azonban a káptalan nem támogatta. 1887-ben a szatmári püspökségre jelölték, de a nehéz felekezeti viszonyok miatt visszautasította a kinevezést. Ugyanabban az évben Trefort kultuszminiszter őt javasolta az uralkodónak a veszprémi püspöki székre. Ennek során kiemelte, hogy H. munkájával régóta elégedett, a jelölt „kormányzati programja” lényegében „az egyházi és az állami érdekek egyeztetéséből” áll. Simor hercegprímás támogatta egykori irodaigazgatója kinevezését és közbenjárta Luigi Galimberti bécsi nunciusnál (1887–1893) is. A kinevezésre 1888. április 18-án, a pápai megerősítésre a június 1-i konzisztóriumon került sor. Augusztusban H. szolgáltatta ki a betegek szentségét Trefort miniszternek, akivel baráti kapcsolatban volt. Ünnepeles bevonulását és a hercegprímás ünnepeles fogadását követően Simor János szeptember 8-án szentelte püspökké H-t Veszprémben. Közvetlenül ezután került sor a formális székfoglalásra. Három helyen megrendezett, 370 fős díszlakomája pompás nyitánya volt közel harmincéves egyházkormányzásának, amelynek során a püspökség határain túl is befolyást gyakorolt az egyházpolitikai történésekre. Kritikus megfigyelők helytelenítették, hogy több időt tölt Budapesten, mint egyházmegyéjében.

Egyházkormányzatának első éveit főképp a magyar kultúrharc vitái foglalták le, amelyben szigorúan katolikus irányt követett. 1890-ben figyelmeztette Csáky Albin kultuszminisztert, hogy ne adja ki az elkeresztelési rendeletet, amely pénzbüntetéssel sújtotta azokat a katolikus papokat, akik megtagadják a kereszteleési anyakönyvek átküldését a protestáns lelké-

szeknek. A rendelet miatt H. éles ellentétbe került Samassa József egri érsekkel, aki az 1890. áprilisi püspökkari konferencián a rendelet elfogadása mellett érvelt. Samassa a H-al fennálló vita miatt nem vett részt a decemberi konferencián. Zalka győri püspökkel együtt H. azt az álláspontot képviselte a testületben, hogy a jövőben ne legyen lehetőség felmentésre vegyes házasságok esetében. Ezt az álláspontot a konferencia után kollégáinak írt körlevelében is megvédte, és májusban részletes jelentést írt a magyar egyházpolitikai helyzetről Rampolla bíboros államtitkárnak Rómába. Hajthatatlansága miatt Csáky kultuszminiszter H-t egy „esztergomi klikk” tagjának látta, amely veszélyesen hat az idős hercegprímásra. H. ezért 1891-ben nem merült fel a primásjelöltek között. 1893-ban részt vett egy közös püspökkari körlevél megszövegezésében, és a főrendiházban a püspöki kar nevében tiltakozott a kormány egyházpolitikai programja ellen, azonban a vitatott határozatokat nem tudta megakadályozni. Az új anyakönyvi törvény életbelépése után azonban új anyakönyvezési szabályzatot adott ki az egyházmegyei papságnak. 1894. évi nagybőjti körlevelében ismét élesen elítélte a kormány egyházpolitikai intézkedéseit.

H-t az egyházpolitikai küzdelmek megerősítették abban a meggyőződésében, hogy az egyháznak aktív szerepet kell vállalnia a közéletben. Ehhez hasznos eszköznek tűntek számára a nagy rendezvények, a katolikus nagygyűlések, továbbá az úgynevezett katolikus autonómia megvalósítása, amelynek hatásköréről és korlátairól már 1893-ban szakvéleményt készített a hercegprímásnak. A századfordulón a katolikus autonómia-mozgalom újabb lendületet vett. H. az 1900-ban tartott autonómia-kongresszuson tagja lett annak a háromtagú püspöki bizottságnak, amelynek ezzel kapcsolatos szabályozásokról kellett tárgyalnia a kormánnyal. A millennium évében, 1896 júliusában a magyar katolikus tanárok országos kongresszusán elnökkölt, és e minőségében programszerű beszédeket tartott. A kongresszusi határozatok végrehajtására kijelölt százfős bizottság tiszteletbeli elnökévé választotta. Az 1900. évi katolikus nagygyűlésen nagy sikert aratott záróbeszédével, amelyben a katolikusok jogaiért emelte fel szavát, akiket nem szabad „másodrendű állampolgárként” kezelni. Az 1905. évi kormányválság idején Tisza Istvánt támogatta a választási küzdelemben.

Az egyházpolitikai küzdelmek tapasztalatai nagy hatással voltak H. egyházkormányzatára, és arra indították, hogy jobban megszervezze a katolikus közéletet. A káptalan segítségével megvásárolt a városban egy tágas

épületet a hozzá tartozó parkkal, ezzel otthont adva egy színházteremnek és az egyesületi életnek. Itt kapott helyet például az 1895-ben alapított Katolikus Kör és a Katolikus Legényegylet. 1894-ben megalapította a *Veszprémi Hírlapot*, amely a helyi katolikusok orgánuma lett. Országos szinten is nagy összegekkel támogatta a katolikus sajtót, különösen az *Alkotmányt* és az *Új Lapot*. 1912-ben az ő támogatásával indulhatott el Bangha Béla jezsuita harcias katolikus folyóirata, a *Magyar Kultúra*. H. egyházkormányzása idején megtörténtek az első lépések egy Katolikus Sajtóvállalat megvalósítására, amely azonban csak később jöhetett létre.

H. alapvetően újjászervezte a plébániahálózatot, 1902-ben az egyházmegye területét 30 esperesi kerületre tagolta, amelynek központjait az aktuális infrastrukturális adottságok – például a vasúthálózat – figyelembevételével határozta meg. Püspöksége alatt két új plébániát és egy helyi káplánságot alapított, valamint kilenc kápláni és hét hitoktatói állást is szervezett. H. mint építkező és mecénás írta be magát a püspökség történetébe. Első lépése a szeminárium épületének felújítása volt, amelyhez minisztériumi támogatást szerzett. A szeminárium fenntartását biztosító 14 katasztrális hold szőlő termése a filoxéra európai pusztítása miatt súlyos kárt szenvedett, amit H. anyagilag kompenzált. Nagy hangsúlyt helyezett a papnövendékek átfogó képzésére, akiket Rómába és Konstantinápolyba küldött tanulmányútra, és a doktorátus megszerzésére buzdított. Fontos liturgikus rendelkezése volt, hogy 1892-ben új szertartáskönyvet adatott ki a *Rituale Romanum* mintájára, amelyet a pápa végül 1896-ban hagyott jóvá. 1909-ben megjelentette a *Collectio piarum precum in honorem Beatae Virginis Mariae* c. ájtatossági könyvet, 1914-ben pedig az *Officia propria Sanctorum Dioecesis Vesprimiensis* c. kiadvánnyal igyekezett előmozdítani az egyházmegyében tisztelt szentek kultuszát. 1892-ben, Veszprémben az irgalmas nővérek házában püspöki kisdédóvó intézetet, az angolkisasszonyok intézetében Mária Kongregációt alapított.

Irodalmi és tudományos tevékenységét püspök korában is folytatta. A püspöki könyvtár állományát teológiai és (irodalom)történeti művek beszerzésével több, mint 17 000 kötetre gyarapította. 1903-ban kiadta elődje, Padányi Bíró Márton püspök naplóját, amelyhez jegyzeteket készített, és a püspök két római levélváltását is közölte. Bőkezűen támogatta a tudományos kutatásokat és publikációkat, különösen a történeti művek kiadását. Máig jelentős historiográfiai tette, hogy bőkezűen támogatta Fraknói Vilmost a vati-

káni levéltárak veszprémi püspökségre vonatkozó középkori forrásainak felkutatásában, amelynek eredményeit a *Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis* c. impozáns sorozatban jelentek meg. Közreműködésével jelent meg 1907-ben Békefi Remig *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban* c. munkája. Segítette továbbá a képzőművészetet és a neves művészeket is. Saját költségén felépíttette a veszprémi Feltámadás-templomot, amelyet a helyiek Károly-templomnak neveznek. Új templomot emeltetett Farkasgyepűn és Lajoskomáromban. 1906–1910 között Aigner Sándor műépítész tervei szerint átépíttette a székesegyházat, és a költségek kétharmad részét, 400 000 korona értékben maga viselte. Hosszú püspöksége folyamán az egyházmegye legtöbb templomát restaurálták. Évről évre 1000 koronás adományokkal támogatta a budapesti Központi Oltáregyesületet is. Nagyobb összegekkel segítette a budapesti jezsuita Jézus Szíve- és a karmelita templomot, és az ő költségén készültek a pesti Örökimádás-templom püspöki stallumai és gyóntatószékei. Szoldatics Ferencsel megfestette a veszprémi püspöki kápolna Szűz Mária oltárképét, Steiner Rudolfal pedig XV. Benedek pápa arcképét. Számos testületnek volt tagja, többek között a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósága is tagjai közé választotta. A pápaság történetével foglalkozó Ludwig Pastor, akit H. 1910-ben „a legbarátságosabb módon” meghívott Veszprémbe, H-t „a művészet és a tudomány nagy mecénásaként” jellemezte. Pastor a püspöki udvartartást látva „a gazdag és hatalmas püspökfejedelmek korában” érezte magát. A statisztikák szerint H. egyházi, jótékony és hazafias célokra összesen 5 000 000 koronát áldozott. Ennek elismeréséül állami rendeket és kitüntetések is kaptak.

A Szentszékkal kifejezetten közeli kapcsolatot tartott fenn. 1892-ben *ad limina* látogatása során, majd 1905-ben és 1913-ban, 25 éves püspöki jubileuma alkalmából részletes jelentést tett az egyházmegye helyzetéről. Szorgalmazta a római zarándoklatokat, körleveleiben ismertette a pápai enciklikákat, és gondoskodott a péterfillérek rendszeres gyűjtéséről az egyházmegyében. 1900-ban Rampolla bíboros államtitkár egy ezüst emlékérmét ajándékozott neki a Vatikáni Apostoli Könyvtár támogatásának elismeréseként. 1912. december 2-án X. Pius H. ötven éves, aranymisés papi jubileuma alkalmából I. Ferenc József előterjesztésére bíborossá kreálta. Címtemploma a Fala-kon kívüli Szent Ágnes-templom (*Sant' Agnese fuori le mura*) volt. Ezzel H. lett az első bíborosi rangú veszprémi püspök. Csernoch János – akit 1908.

május 10-én H. szentelt püspökké – 1914-es bíborossá kreálásával Vaszary Kolos 1915-ös haláláig három magyar tagja volt a Szent Kollégiumnak. 1914-ben Csernoch Jánossal együtt részt vett a XV. Benedek pápát megválasztó konklávéban. Közéleti fellépésének utolsó csúcspontja volt 1915 szeptembere, amikor ő végezte a korábbi hercegprímás, Vaszary temetési szertartását, valamint 1916 vége, amikor a Mátyás-templomban Zita királynét megkoronázta a házi koronával, ezzel utolsónak élve e hagyományosan a veszprémi püspököknek kijáró privilégiummal.

H. mindvégig fegyelmezetten, szigorú napirend szerint dolgozott, saját kezűleg bontotta fel postáját és maga fogalmazta meg a válaszokat. Még a halála előtti napon is böjti pásztorlevelén dolgozott. 1917. február 9-én 77 éves korában hunyt el Veszprémben, szélütés következtében. A temetési szertartást Rédey Gyula nagyprépost végezte. Holttestét az általa építtetett Feltámadás templomban (Károly-templomban) levő családi sírboltba helyezték el február 13-án. Püspöki vagyonának legfőbb örököse a püspöki pénztár volt, 500 000 koronát hagyott az egyházmegye különféle intézményeire.

• *Művei: De relatione Ecclesiam inter et Statu Universitatem; Instituta monastica de ipsa quoque Republica civili optima meruere; Egyházi beszéd, melyet Szent István király ünnepén 1877-ik augusztus 20-án a budai cs. kir. várőrség templomában mondott, Budapest 1877; Az egyházmegye híveibez 1888. szept. 8-án a székesegyházban mondott első főpásztori beszéd, Esztergom 1888; Litterae pastorales ad venerabilem clerum dioeceseos Vesprimiensis die 8. Sept. 1888, Veszprém 1888; Padányi Bíró Márton Naplója, Veszprém 1903.* • *Műveinek jegyzéke: SZINNYEI, IV, 1101–2; ÁDÁM, A veszprémi székesegyház, 509–510.* • *Források: VÉL H/1–2 Pfeiffer János hagyatéka; VÉL Hornig Károly személyi hagyatéka, Processus informativus 1888. május 12., Relatio ad limina 1892, Rampolla-levelek 1890–95, Autonómia-iratok, 1890-es püspökkari konferencia iratai; VÉL Litterae circulares 1913/3; VÉL Acta diocesanea 2718/1907; VÉL Püspöki kinevezések 112–125; PL Simor secr. 1884. No. 36; PL Vaszary Cat. Dc. No. 1213/1893; MNL OL Pápay hagyatéka, Hornig Károly emlékirata; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs St. Augustin, Bd. 4; Prager Abendblatt 24. 8. 1888; Das Vaterland 6. 9., 10. 9., 11. 9. 1888; Linzer Volksblatt 11. 3. 1893; Pester Lloyd 7.–9. 7. 1896, 10. 2. 1917; Veszprémi Napló 1913. 9. 7. [Huszonöt éves püspöki jubileum 1888–1913]* • *Irodalom: ÁDÁM, A veszprémi székesegyház, 495–518; ECKHARDT FERENC, A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig, Budapest 1935, 59; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, A katolikus főpapi kinevezések politikai háttere a dualizmus korában*

(1867–1918), Budapest 2001, 89, 90; HERMANN EGYED, *A Hittudományi Kar története 1635–1935*, I, Budapest 1938, 400, 409, 434; HERMANN, *A katolikus egyház*, 460–461; HUCHTHAUSEN LAJOS, *Bilingválizációk. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*, Veszprém 2009, 3–6; *La Gerarchia Cattolica e la Famiglia Pontificia*, [szerkesztő? hely?] 1922, 65; PFEIFFER JÁNOS, *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* (szerk. Adriányi Gábor) (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII), München 1987, 25–28; PFEIFFER JÁNOS, *Veszprémi művészek és mecénások a századelőn*, Veszprém 1994; SALACZ GÁBOR, *A magyar kultúrharc története 1890–1895*, Bécs 1938, 26, 29, 47, 51, 58, 68, 253, 277, 350; SALACZ, *Egyház és állam*, 83–83, 99, 110, 120, 167, 203; SIMON GYÖRGY, *Emlékezés br. Hornig Károly bíboros püspökről*, Veszprémi Hírlap 1940. 8. II., 3; STURM, 1905–1910, 18–19; TRAGOR IGNÁC, *Vác vidámsága*, Vác 1923, 102; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; VESZPRÉMI SZEMLE 19 (2017) 2: 3–122.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 287–292.

RÉTFALVI BALÁZS

I.9.9. ROTT NÁNDOR (1869–1939)

Veszprém, 1917. október 4. – 1939. március 3.

1869. december 23-án született a morvaországi Bodenstadtban (Potštát CZ), Rott Nándor Fejér vármegyei erdész és Zeiner Leopoldina szülőkötől. A gimnázium első hét osztályát Budapesten a piaristáknál, a nyolcadik osztályt Esztergomban a bencéseknel járta, ahol 1890-ben érettségizett. Simor János esztergomi érsek Rómába küldte tanulni, ahol 1890–1897 között a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként a *Gregoriana* pápai egyetemen végezte filozófiai és teológiai tanulmányait. 1896. október 28-án Lucidus Maria Parocchi bíboros, albanói püspök szentelte pappá Rómában. 1897-ben az esztergomi szeminárium filozófia és pedagógia tanárává nevezték ki. 1899-től főegyházmegyei cenzor és az Aquinói Szent Tamás Társaság rendes tagja.

1902-től udvari káplán Bécsben, ahol 1908-ig spirituálisként részt vett a bécsi *Augustineum* (*Frintaneum*) vezetésében. Ezzel ő volt a ház elöljáróságának első Rómában végzett tagja ebben az eredetileg az államegyházat szolgáló intézményben. Emellett egy bécsi lánynevelő intézet igazgatója

(1906-tól) és a jeruzsálemi osztrák magyar zarándokház kuratóriumi tagja volt. Ezekben az években Magyarországon is jelen volt és többször fellépett az egyházi nyilvánosság előtt. 1903-ban elkísérte Vaszary Kolos hercegprímást a római konklávéra, amiről részletes feljegyzéseket készített. 1907. augusztus 20-án a Szent István napi ünnepségen programbeszédet mondott a budavári koronázó templomban *A csoda és a természettudomány* címmel, amely később nyomtatásban is megjelent. Ebben a vallás és a tudomány viszonyát vizsgálva arra az álláspontra jutott, hogy semmilyen kompromisszum sem lehetséges a „modernizmussal”.

1908-ban esztergomi kanonokká nevezték ki, ezzel egyre komolyabb feladatokat kapott és gyorsan emelkedett az egyházi ranglétrán. 1908-tól a teológiai cenzúráért felelős úgynevezett Vigilancia-bizottság tagja lett a főegyházmegyében, 1910-ben felvették („bekebelezték”) a budapesti egyetem hittudományi karának doktorai közé, majd 1911-ben a Központi Szeminárium rektorává nevezték ki. A cenzúrabizottság tagjaként 1910-ben és 1911-ben vitatott szakvéleményeket készített Prohászka székesfehérvári püspök műveiről, amelyben a szerzőt teológiai „túlzásokkal” és „pontatlanságokkal” vádolta. A szakvéleményeket a bizottság jegyzőkönyveivel együtt Vaszary Kolos esztergomi érsek felterjesztette a Szentszékhez. 1912-től a középiskolai hitoktatók felügyelője. A magyarországi albizottság tagjaként részt vett az 1912. évi bécsi Eucharisztikus Világkongresszus előkészítésében. 1914-ben megbízást kapott a budapesti lelkigondozás – pontosan nem definiált – „főfelügyeletére”. 1916-tól a Magyar Történelmi Társulat tagja. 1916-ban segédkezett IV. Károly király koronázásakor. E első egyházi feladatokkal párhuzamosan R. folyamatosan részt vett az ország katolikus közéletében. Számos beszédet tartott egyesületekben, amelyekben szociális kérdéseket tárgyalt, bírálta a „liberális államot” és gazdaságpolitikát, és hangsúlyozta a katolikus nevelés értékét. 1909-ben az Országos Pázmány Egyesület ülésén a korabeli magyar irodalom aktuális irányzatait bírálta. Számos cikket, értekezést és szentbeszédet közölt különböző folyóiratokban. *Az assissi szellem, Krisztus szamaritán szelleme* c. tanulmánya kéziratban maradt.

Csernoch hercegprímás támogató véleménye alapján 1917-ben Jankovich Béla kultuszminiszter R-t javasolta a veszprémi püspöki székre. A hercegprímás kiemelte R. tudományos előmenetelét, aktív társadalmi és egyesületi tevékenységét, valamint a főkáptalan gazdasági referenseként szerzett adminisztratív gyakorlatát. A kultuszminiszter kiemelte továbbá, hogy R. si-

keresen vezette a Központi Szemináriumot, és „az egyházi érdekek önfeláldozó képviselte során” politikai tekintetben mindig „teljesen tapintatos, szenvedélyektől mentes irányt” követett. A fiatal Károly király a javaslatot 1917. május 16-án fogadta el. A kánoni eljárást Valfre de Bonzo bécsi nuncius (1916–1919) folytatta le júniusban, a pápai megerősítésre július 12-én került sor. R-t Csernoch János hercegprímás szentelte püspökké szeptember 23-án a budapesti Egyetemi templomban. Püspöki jelmondata: *Pro lege et grege* („a törvényért és a hívekért”). Ünnepélyes székfoglalójára 1917. október 4-én került sor Veszprémben. A püspöki szék betöltése alkalmából a hercegprímás javaslatára a püspöki menzajövedelmek nyolcad részét, azaz 3200 hold birtokot áttagoltak a rosszul dotált székesfehérvári püspökség területére.

R. egyházkormányzatának első éveit beárnyékolta az I. világháború, melynek költségeihez jelentős összegekkel kellett hozzájárulnia. Az egyházmegyei pénzügyi alapok nagy részét hadikölcsön kötvénybe kellett fektetnie, amelyek később szinte teljesen megsemmisültek. A háború után súlyos belpolitikai feszültség árnyéka vetült a történésekre. 1919. január végén a püspöki kar négy püspöktársával együtt kinevezte R-t az úgynevezett Katolikus Tanács Intézőbizottságába, a kormány szekularizációs törekvéseinek megakadályozására. R. az ülésen élesen bírálta az alsópapságból verbuválódott Papi Tanácsot. Úgy ítélte meg, hogy az „bolsevik szellemiségű”, ami „tömeges aposztáziához” vezet, ezért annak felosztatását követelte. A Tanácsköztársaság megalakulása után, 1919. március 25-én megtiltotta fiatal papjainak, hogy belépjenek a szakszervezetekbe, és felszólította őket, hogy ne alkalmzkodjanak a politikai viszonyokhoz. 1919. április 1-én közismerten kritikus magatartása miatt Lusztig Arnold, Veszprém vármegyei politikai megbízott túsznak nyilvánította több papjával és civilekkel együtt. A rendelkezés szerint naponta jelentkezniük kellett a vármegyei bizottságnál, és halálbüntetés terhe mellett garantálniuk kellett a város és a környék biztonságát és nyugalomát. R. már az első találkozó után felmentést kapott a napi megjelenési kötelezettség alól. Az egyházi vagyont fenyegető államosítással szemben április közepén egyházközségek alapítására szólította fel híveit, hogy ezzel biztosítsa a tulajdonjogot. A körlevél miatt Lusztig népbiztos le akarta tartóztatni, de felettesei nem engedélyezték neki az intézkedést. A hónap végén R. közbenjárt több letartóztatott civil érdekében. A Tanácsköztársaság bukása utáni antiszemita hullám idején R. több püspökhöz hasonlóan

fellépett a zsidóellenes kihágások ellen és 1921-ben a devecseri rabbi előtt szót emelt a „hithű zsidók” és a felekezeti béke védelmében. A liberális sajtó Prohászka Ottokárral szemben R-t a felekezeti béke mintapüspökének tartotta.

A királyságnak a trianoni békeszerződés következtében történő szétdarabolása súlyosan megrázta R-t. Hanauer váci püspökkel együtt 1919 augusztusában Rómába utazott, hogy a Szentszéknél kieszközölje a magyar püspökségek integritásának megőrzését. Csupán a fenyegető diszmembrációk elhalasztását tudta elérni. A trianoni békediktátum aláírása után 1920 júniusában gyászmisét mutatott be a veszprémi székesegyházban, és szentbeszédében részletesen elemezte a magyar állam szétesésének okait. A későbbiekben szigorúan legitimista álláspontot képviselt. 1922 áprilisában gyászmisét tartott az elhunyt uralkodóért, és emlékére a következő években augusztus 15-én főpapi misét mutatott be Tihanyban a királyhűek nagygyűlése alkalmával. Rendszeres levelezésben állt a királyi családdal és két alkalommal meg is látogatta a baszk Lequeitióban. Ő keresztelte meg az 1921-ben született Sarolta főhercegnőt, a király utolsó előtti gyermekét. R. ezekben az években többször esketett nemesi körökben. A liberális oldal kritikáját váltotta ki R-nak az az álláspontja, miszerint a főkegyúri jog a király személyéhez kapcsolódik, tehát aktuálisan „szünetel”, és ezzel az általános egyházjog van érvényben. Ennek megfelelően 1921-ben tüntetőleg kinevezett két címzetes apátot. A legitimizmus azonban nem akadályozta meg R-t abban, hogy alkalmanként együttműködjön a kormánypárttal. Szorgalmazta egyházmegyéje papságának politikai szerepvállalását. Később támogatta a Független Kisgazdapártot, és delegálta a párthoz Varga Béla balatonboglári plébánost, a Nemzetgyűlés későbbi elnökét. Igyekezett meggátolni a protestánsok közéleti befolyását, több alkalommal vétót emelt Kenessey Pongrác veszprémi főispáni kinevezése ellen. 1917–1918-ban, majd 1927-től ismét *ex officio* tagja lett a főrendiháznak, ahol a Közjogi és Törvénykezési Bizottságban tevékenykedett. Éveken keresztül tevékeny tagja volt a püspöki karnak, az üléseken számos alkalommal felszólalt pénzügyi, oktatási és általános vallási kérdésekben. Több alkalommal közvetítette a magyar püspöki kar kéréseit a Szentszék felé. Az ő fellépésének is volt köszönhető, hogy Palesztina angol megszállása után is sikerült megtartani egyházi kézben a jeruzsálemi zarándokházat.

A háború utáni katolikus reneszánsz idején a püspökség egyházi élete R. kormányzatának köszönhetően dinamikus fejlődésnek indult. Az egyház-

megyes papság létszáma közel 20%-kal megnőtt, a papnövendékek létszáma a világháborút követően megkétszereződött. R. ezzel összefüggésben egy emelettel kibővítette a nagyszemináriumot, amelynek kápolnáját Goszthony Mária freskóival is felékesíttette. Bruno Buchwieser bécsi építész új, impozáns szemináriumi épület tervezésével bízta meg, a megvalósításra azonban nem került sor. R. ugyanakkor arra is törekedett, hogy emelje a képzés szellemi és lelki színvonalát. A szemináriumban római mintára bevezette a filozófia és a gregorián ének tanítását. A teológusok közül átlagosan húszan tanultak a budapesti, a bécsi, az innsbrucki vagy a római egyetemeken, és 1933-ban már száz papnövendék működött az egyházmegyében. Püspöksége idejében épült a hévízi Papi Otthon és a veszprémi Szent Vince Otthon. Az egyházmegyei papok és alkalmazottak nyugdíjalapjának kiegészítésére alapítványt hozott létre. 1924-ben és 1927-ben új szabályzatot adott a székeskáptalannak. 1937-ben újjászervezte az egyházmegyei papi missziós egyesületet. Rendeztette a püspöki levéltárat és a könyvtárat, amelyet 10 000 kötettel gyarapított.

A háborút követő vallási fellendülés magával hozta a szekták terjedését is, amelyek ellen R. 1923-ban körlevelet adott ki. 1923-ban és 1934-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, amely az aktuális kérdéseket három témakör (papság, szentségek, egyházkormányzat) köré csoportosítva tárgyalta. A nyomtatásban megjelent zsinati határozatok kiemelték a katolikus egyesületek és szociális szervezetek jelentőségét, a papság közéleti részvételének fontosságát, és a keresztény pártok támogatására buzdítottak. 1929-ben körlevélben szólította fel papságát a keresztényszocialista mozgalom támogatására, és szorgalmazta a bányalelkészi hálózat kiépítését. Fejlesztette az egyházmegyei könyvkereskedést és a nyomdát, amelynek új székházat is adott. Támogatta a szerzetesrendek letelepedését és intézményalapításait, különösen a női rendekét. Kiépítette, felújította és kibővítette az egyházi elemi iskolák hálózatát. Támogatta a fiatalság, különösen a lányok vallásos nevelésére irányuló „missziókat”. Az 1930-as években létrejöttek a Katolikus Akció helyi szervezetei, többek között a KALOT (Katolikus Agrárfújsági Legényegyesületek Országos Titkársága) és a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége).

Az egyházmegye állapotáról, amelynek minden plébániáját többször is végiglátogatta, négyszer tett jelentést a Szentszékeknek (személyesen 1923-ban, 1928-ban és 1933-ban; 1938-ban segédpüspöke által). A Szent-

szék intenciójának megfelelően a kegyúri rendszer fokozatos felszámolására és a plébániák anyagi önállóságának megteremtésére törekedett. 1918–1939 között 29 új plébánosi és 20-nál több kápláni állást szervezett. A korszakban 26 új templom épült, és többet megnagyobbítottak. Megszervezte a balatoni nyaralók pasztorációját, e célból a part mentén hét új plébániát építtetett és kialakította az úgynevezett nyári kápolnák hálózatát, ezért R-t a „Balaton püspökének” is nevezték.

R. nevéhez több közérdekű építkezés és megrendelés kapcsolódik. 1930-ban, a Szent Imre-emlékévben felújította a székesegyház külsejét és Schwartz Antal soproni művésszel megfestette Szent Imre oltárképét. Az emlékévre Karl Joseph Schulte kölni bíboros érsektől kölcsönkérte Szent Imre aacheni ereklyéjét a veszprémi székesegyház számára. 1937–1938-ban felépítette a veszprémi Szent Margit-templomot, helyreállította a püspöki palotát, a Gizella kápolnát és a sümegi püspöki kastélyt, és Mauro Pellicoli bergamói mesterrel restauráltatta a sümegi plébániatemplom Maulbertsch-freskóit. Nagyobb összeggel segítette a székesfehérvári Prohászka-templom építését és egyházmegyéjének több épülő templomát. Jelentős anyagi ráfordítást igénylő intézkedéseit a püspökség gazdálkodásának konszolidációja alapozta meg. A háború és az infláció, a székesfehérvári egyházmegyéhez történő átcsatolások, valamint Nagyatádi Szabó István földreformja jelentős anyagi kárt okozott az egyházmegyének. R-nak sikerült a megmaradt birtokok jövedelmezőségét korszerűsítéssel biztosítani. 1917-től kezdődően fokozatosan saját kezelésébe vette vissza a püspökség szinte teljes mértékben bérbe adott, 20 000 holdnyi földtulajdonát. Ezzel összefüggésben megnövelte a gazda- és erdőtiszteket, az állandó és időszakos munkások létszámát. Az új gazdasági egységeket megfelelő állatállománnyal és gépekkel látta el.

R. élete során számos kitüntetésben részesült. Közvetlen és alázatos püspökként volt ismert, aki szívesen beszélgetett az utcán az egyszerű hívekkel. 1938-ben betegségére hivatkozva kieszközölte a Szentszéknél egy koadjutor, illetve segédpüspök kinevezését a híres szónok, Tóth Tihamér személyében. 1939. március 3-án, 72 éves korában hunyt el Veszprémben, erős influenza következtében. A temetési szertartást Tóth Tihamér végezte a székesegyházban, a gyászmisét Hanauer István váci püspök mondta az Árpád-házi Szent Margit-templomban, amelynek sírboltjába temették. Végrendeletében minden vagyonát az egyházmegyére hagyta azzal a szándékkal, hogy azt templomok építésére és plébániák alapítására fordítsák.

• *Művei: A csoda és a természettudomány*, h. n. 1907; *A mai szépirodalom téves irányzatai*, h. n. 1909. • *Műveinek jegyzéke*: VÉL H VI/22, 24; PFEIFFER, 48. • *Források*: VÉL Rott Nándor személyi iratai; VÉL AD 5061/1917, 3720/1923, 4160/1928, 6392/1938, 1282/1939; VÉL Litterae Circulares 1923. IX. 83., 1928. VII. 43., 1939. I. 2.; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Schem. Viennen. 1908/1909*; FREISSBERGER GYULA (szerk.), *Országgyűlési Almanach* 1927, 351–53; NÚ 1939. 3. 7. és 1939. 3. 12.; *Veszprémi Hírlap* 1939. 3. 5. és 1939. 3. 12. (2–3); *Reichspost* II. 4., 20. 6. 1917, 6. 6. 1921; *Jüdische Presse* 24. 6. 1921; *Pester Lloyd* 17. 3. 1922. • *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Probászka és a római Index*, Budapest 2002; DURUCZ PÉTER, *A veszprémi egyházmegye Rott Nándor püspöksége idején (1917–1939)*, Piliscsaba 1998; GÁRDONYI MÁTÉ, *A Veszprémi Egyházmegye a XX. században*, Magyar Kurír 2009. 9. 22.; GÁRDONYI MÁTÉ, *Huszedik századi kibívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*, Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére (szerk. Hermann István–Karlinszky Balázs), Veszprém 2010, 275–298; GERGELY, *A katolikus egyház*, II, 75–6, 110, 215, 225; GUNTHEIL JENŐ, *A kommunisták uralma Veszprémben*, Veszprém 1920; GYURGYÁK JÁNOS, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest 2005, 115; HC VII–IX; HUCHTHAUSEN LAJOS, *Bilingvézések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*, Veszprém 2009, 6–10; KELLER MÁRIA, *Az Actio Catholica indulása Veszprémben Rott Nándor püspöksége idején 1933–1939*, Piliscsaba 1999; KÖRMENDY JÓZSEF–RAJCSI PÁL, *Rott Nándor veszprémi püspök bérmlási feljegyzései (1921–1938)*, Veszprém 2000; LATORCAI CSABA, *A katolikus főpapok munkája az országgyűlés felsőházában 1927-től a Bethlen-kormány bukásáig*, Egyháztörténeti Szemle, 3 (2002) I. sz.; N. N., *Rott Nándor 20 éves veszprémi püspöksége*, Veszprém 1937; PFEIFFER, 47–50; TUSOR, *A bécsi Augustineum*, 32–43.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 272–297.

RÉTFALVI BALÁZS

RÖVIDÍTÉSEK

DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár (Pécs)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repositorium/abbreviations>

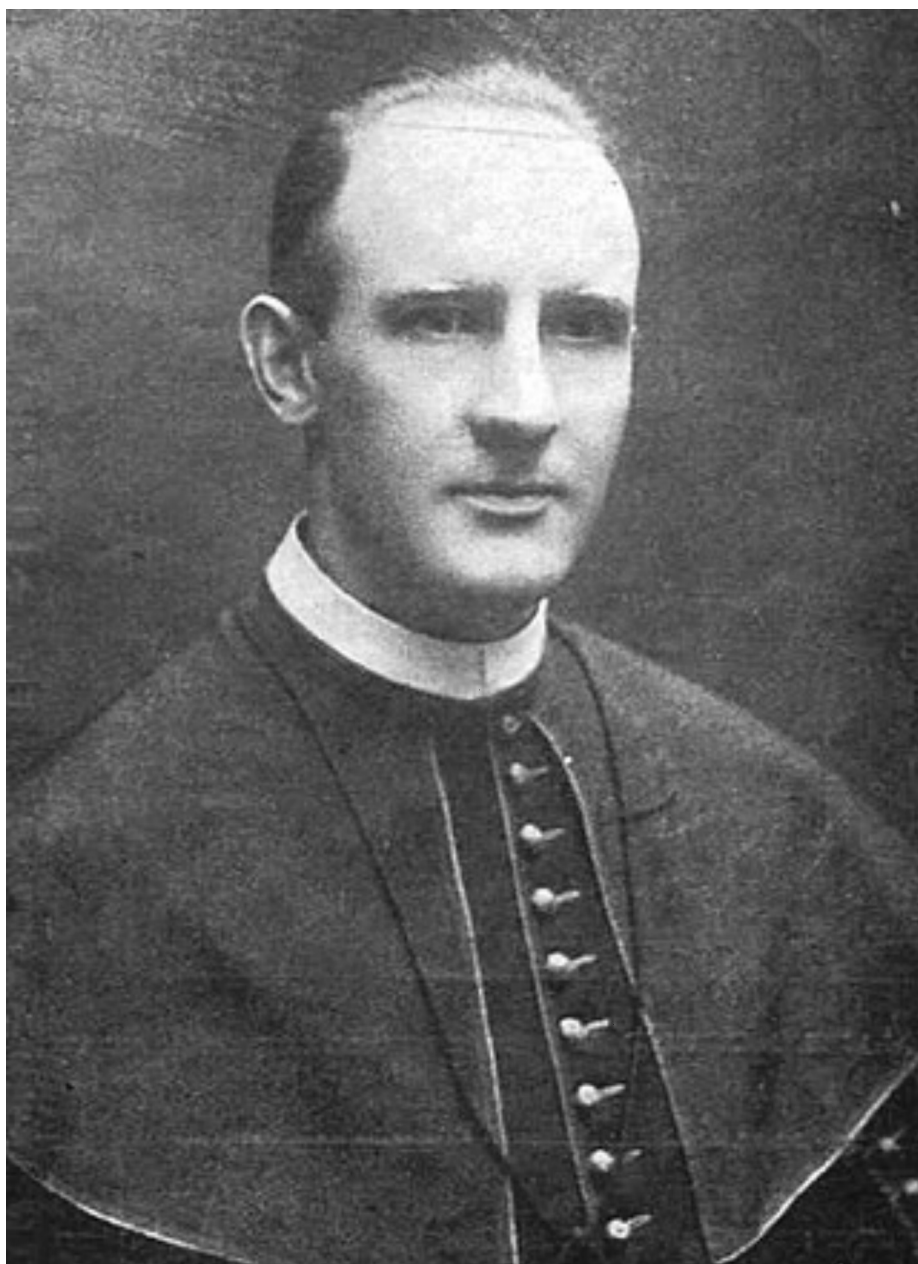
K é p a r c h í v u m

1. Hornig Károly veszprémi püspök (1888–1917)
VÉL

2. Hornig Károly veszprémi püspök bíborosként
VÉL

3. *Rott Nándor veszprémi püspök (1917–1939)*
VÉL

4. Rott Nándor veszprémi püspök 1916. október 8-án

Beszédet mond a Béke kút (Pálosok kútja) felavatásán. A kút ma a Központi Szeminárium udvarán található. (FSzEK)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>